

Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskus

Soolisuse representeerimine põhikooli esimese astme ja 4. klassi digiõpikute illustratsioonides

Projekti „ENUT koos partneritega tasakaalus ja demokraatlikult areneva ühiskonna eest – võrdsuspoliitikat edendades“ raames läbiviidud analüüs

Ülle-Marike Papp

Tallinn 2019

Sisukord

I Ülevaade varasematest uuringutest	6
1.1. Rahvusvahelised uuringud – pildilised vahendid vormivad õpilaste enesepilti ja identiteeti .6	
1.2. Eesti uuringud – õpikutes on ülekaalus meessoost isikud ja traditsioonilised soorollid	9
II Analüüsi lähtekohad ja andmekogumise meetodika	11
2.1. Mis iseloomustab digiõpikuid, e-õpikuid?	11
2.2. Illustratsioonid õpikutes.....	16
2.3. Analüüsi eesmärgid	21
2.4. Andmekogumise ja analüüsi meetodika	22
III Kvantitatiivne analüüs – kas naisi ja mehi, tüdrukuid ja poisse on kujutatud võrdsel määral?... 24	
3.1. Soolõhe digiõpikute illustratsioonidel kujutatud isikute arvus.....	25
3.2. Statistiline analüüs õppeainete õpikute kaupa	28
3.2.1. Aabitsad.....	28
3.2.2. Eesti keele õpikud	31
3.2.3. Matemaatika õpikud	35
3.2.4. Loodus- ja inimeseõpetuse õpikud.	39
IV Kvalitatiivne analüüs – kes on ja mida teevad naised ja mehed, tüdrukud ja poisid pildidel?..... 43	
4.1. Illustratsioonide üldiseloomustus	43
4.1.1. Sooaspekt dekoratiiv-kujundusliku funktsiooniga pildidel	45
4.1.2. Sooaspekt representeerivatel illustratsioonidel	49
4.1.3. Sooaspekt teadmisi süstematiseerivatel, interpreteerivatel ning meeldejätmist toetavatel illustratsioonidel	57
4.2. Illustratsioonid kui kehtiva soosüsteemi peegeldajad	60
4.2.1. Soolisuse representeerimine ühiskonnas kehtivate sotsiaalsete ootuste kohaselt.	60
4.2.2. Digiõpikud annavad võimaluse järgida sugude tasakaalustatud esitamise põhimõtet. 63	
Kokkuvõte.....	67
Lisa 1. Analüüsitud õpikud	70

Õpik on tuleviku kujundaja. Ta peab näitama elu õiglaselt ja samas veidi sagedamini kujutama seda, mida me tulevikult ootame. (J. Mikk¹)

Sissejuhatus

Nais- ja meessoos eristamine on kõigis kultuurides ühiskonna üheks peamiseks organiseerimise aluseks. Soolisus on iga ühiskonna põhikategooria, mille alusel eristatakse kaks suurimat sotsiaalset gruppi naisteks ja meesteks. Soolisuse kategooria ei erista inimesi ainult bioloogiliste omaduste alusel. Soolisus on kategooria, mis määrab igas kultuuris naiste ja meeste ning tüdrukute ja poiste rollid, arusaamad sellest, millist käitumist seostatakse mees- ja millist naissooga ning milliseid ootusi neile esitatakse. See, mida ühes ühiskonnas just naiselikuks ja mida mehelikuks peetakse, on aga ajalooliselt ja kultuuriliselt muutuv ning muudetav.

Käitumine, mida peetakse naiselikuks või mehelikuks, omandatakse sotsialiseerimise käigus keskkonnapoolsete ootuste ja normide alusel. Uskumusi ühe ja teise rühmaga seostatavate harjumuste, võimete ja neile esitatavate ootuste kohta nimetatakse stereotüüpideks. Soolised stereotüübid kipuvad varjutama individuaalseid erinevusi, on liiga üldistavad, lihtsakoelised ja sügavalt juurdunud ning neid tavapäraselt ei vaidlustata. Ka haridusvaldkonnas on kujunenud arusaam tüdrukutest ja poistest kui kahest erinevast homogeenest rühmast, kelle vahelisi keskmisi erinevusi otsitakse ja leitaksegi. Sageli jääb varju see, et kummaski rühmas on nii tüdrukutel kui ka poistel omavahelisi erinevusi tunduvalt rohkem, kui kahe rühma vahel.

Varasemad arusaamad vastanduvatest soolistest erinevustest kui sünnipärastest ja etteantutest on asendunud arusaamaga, et sotsiaalseid erinevusi loovad just erinevad kogemusmaailmad ja et selliseid sotsiaalselt loodud ja vastanduvaid erinevusi on vaja vähendada. Kui varasem poiste ja tüdrukute eraldi õpetamine lähtus nägemusest, et naiste ja meeste elumaailmad vajavad eristamist, siis nüüdisaegsete arusaamade kohaselt on eesmärgiks hoopis mõlema sugupoole oskuste-teadmiste laiendamine, nendele ühiskonna poolt pealesurutavate soorollide ja soostereotüüpidest ehitatud piiride lammutamine. Seda kõike naiste ja meeste haridustulemuste võrdsuse ja ühiskonna sotsiaalmajandusliku arengu eesmärgil.

¹ <https://arvamus.postimees.ee/1912115/naised-ja-mehed-opikutes>

Vabariigi Valitsuse määruses Põhikooli riiklik õppekava² on paragrahvis 2 nimetatud põhihariduse alusväärtused, mis tulenevad Eesti Vabariigi põhiseaduses, ÜRO inimõiguste ülddeklaratsioonis, lapse õiguste konventsioonis ning Euroopa Liidu alusdokumentides nimetatud eetilistest põhimõtetest.

Alusväärtustena tähtsustatakse üldinimlikke väärtusi (ausus, hoolivus, aukartus elu vastu, õiglus, inimväärikus, lugupidamine enda ja teiste vastu) ja ühiskondlikke väärtusi (vabadus, demokraatia, austus emakeele ja kultuuri vastu, patriotism, kultuuriline mitmekesisus, sallivus, keskkonna jätkusuutlikkus, õiguspõhisus, solidaarsus, vastutustundlikkus ja sooline võrdõiguslikkus).

Need kõik on sellised väärtused, mis peaksid olema aluseks nn väärtuspõhisele haridusele ja koolile ning avama tüdrukute ja poiste individuaalse potentsiaali ja isikliku arengu³.

Haridus- ja teadusministri 11. augusti 2010. a määruses nr 41 „Õppekirjandusele esitatavad nõuded, õppekirjanduse retsenseerimisele ja retsensentidele esitatavad miinimumnõuded ning riigi poolt tagatava minimaalse õppekirjanduse liigid klassiti ja õppeaineti” oli sõnaselgelt nõutud, et õppekirjandus „lähtub õppekava üldosas nimetatud alusväärtustest, sh arvestab mitmekultuurilisuse põhimõtet, **väldib stereotüüpe, mis õhutavad soolisi**, rahvuslikke, usulisi, kultuurilisi või rassilisi eelarvamusi”⁴.

2016. aastal vastu võetud haridus- ja teadusministri määruses „Õppekirjandusele esitatavad nõuded, õppekirjanduse retsenseerimisele ja retsensentidele esitatavad miinimumnõuded ning riigi poolt tagatava minimaalse õppekirjanduse liigid klassiti ja õppeaineti”, millega eelnev kehtetuks tunnistati, on üldsõnaliselt sätestatud, et õppekirjanduse loomisel lähtutakse põhikooli- ja gümnaasiumiseaduse §-s 3 ja riiklike õppekavade üldosas nimetatud **hariduse alusväärtustest**, õppimise käsitusest, õpetuse ja kasvatuse üldistest ja ainevaldkondlikest eesmärkidest, taotletavatest õpitulemustest ja õpisisust, kooli ülesannetest ja õppekeskkonnale esitatavatest nõuetest.(§2)⁵

Püüd leida mõnda dokumenti, milles oleks neid alusväärtusi lahti tõlgendatud kõigile mõistetavaks ja tõsiseltvõetavaks, jääb kahjuks 2019. a sügisel tulemusteta.

Kui ühiskonna alusväärtused, mida haridus peaks edasi kandma järeltulevatele põlvkondadele, jäävad deklaratiivseks ja ei selgitata, kus ja kuidas neid käsitleda või millega need seotud on, jääb ka inimõiguste aluspõhimõte – võrdsus⁶ – ebaselgeks.

Hiljutine uuring ongi välja toonud, et sugude võrdsusele pööratakse koolides nii õppekavajärgsetes kui õppekavavälistes tegevustes suhteliselt vähe tähelepanu⁷, ammuigi pole see siis teadvustatud ühiskonna üldise hüvena.

² Põhikooli riiklik õppekava. Vastu võetud 06.01.2011 nr 1. RT I, 20.09.2011, 9.

³ Sutrop, M. (Koost) 2013. Väärtuspõhine kool. Tartu: AS Pakett.

⁴ HTM määrus. Nõuded õpikutele, töövihikutele, tööraamatutele ja muule õppekirjandusele, nõuded retsenseerimisele ja kinnitusmärke vormile RT I, 06.07.2012, 87

⁵ HTM määrus. Õppekirjandusele esitatavad nõuded, õppekirjanduseretsenseerimisele ja retsensentidele esitatavad miinimumnõuded ning riigi poolt tagatava minimaalse õppekirjanduse liigid klassiti ja õppeaineti RT I, 29.03.2016, 1

⁶ Kõik inimesed on võrdselt inimesed

⁷ Käger, M., Vollmer, M. jt 2017 Inimõigused ja inimõiguste alusväärtused Eesti koolis ja hariduspoliitikas. Balti Uuringute Instituut, Eesti Inimõiguste Keskus

Õpetajatel on puudunud vajalik ettevalmistus, paljud ei tunne soolise ebavõrdsuse teemat piisavalt ja väldivad selle käsitlemist tundides, uskudes, et kõik sotsiaalsed erinevused on loomu poolest kaasa antud⁸.

Põhikooli õpikutes on väärtuste teemale lähenetud indiviidi tasandil, selgitades väärtuse üldmõistet kui igasugust indiviidi poolt väärtustatud ideed, olukorda või eset, rõhutades, et inimesed on oma väärtushoiakutel erinevad.

2004. aastal kehtima hakanud soolise võrdõiguslikkuse seadus⁹ sätestab haridusasutustele muu hulgas kohustuse tagada, et õppekavad, kasutatav õppematerjal ja tehtavad uuringud aitavad kaasa naiste ja meeste (poiste ja tüdrukute) ebavõrdsuse kaotamisele ja soolise võrdõiguslikkuse (naiste ja meeste, poiste ja tüdrukute õiguste, kohustuste, vastutuste ja võimaluste võrdsuse) edendamisele.

OECD soovitab sugude võrdsuse saavutamiseks hariduses jälgida, et õppekavad, õppematerjalid ning koolitusmeetmed väldiksid sooliste stereotüüpide kasutamist ja soodustaksid tütarlastel teadus- ja tehnikavaldkonna ainete ja edasiõppimisvõimaluste valimist. Tüdrukutele ja poistele, naistele ja meestele võrdsemate võimaluste loomiseks peaks soorollide tasakaalustatud esindatus kajastama ühiskonna arengut soolise võrdõiguslikkuse – naiste ja meeste õiguste, võimaluste, kohustuste ja vastutuste võrdsuse poole.

Kooliõpikud on peamised õppevahendid õpilastele ning nende alusel struktureerivad ka õpetajad oma pedagoogilist õpetamistegevust. Õpikuid peetakse oluliseks ka sotsiaalsete muutuste esilekutsumise seisukohalt. Õpikud ei kaasa mitte ainult teadmiste vahendamisele, vaid neil on ka kasvatav ja sotsialiseeriv roll sotsiaalsete käitumismudelite, normide ja väärtuste vahendamisel.¹⁰ Rahvusvahelistes juhendites¹¹ rõhutatakse, et õpikud on sotsiaalsete muutuste võimsad hoovad universaalsete väärtuste levitamisel. Lisaks väidetakse, et õpikud mitte ainult ei aita teadmiste levitamise kaudu õppimisele kaasa, vaid mängivad rolli ka laste kasvatamisel, edastades otseselt või kaudselt sotsiaalse käitumise mudeleid, norme ja väärtusi.

Viimaseid edastab ka visuaalne informatsioon illustatsioonidel, mille alusel lapsed loovad mentaalsed kujutlused inimeste rollidest ja sugude erinevustest ning mis mõjutavad sooliste identiteetide kujunemist. Juhul kui sooline identiteet ehk mina-pilt (milline poiss ma olen, milline tüdruk ma olen) areneb välja ainult sugude vastandumise pinnalt, võib see jääda ahtaks, üheplaaniliseks ja isiksuse eneseteostust piiravaks.

https://www.hm.ee/sites/default/files/uuringud/io_lopparuanne.pdf

⁸ Kas õpilased või poisid ja tüdrukud? ENÜ 2012

⁹ Soolise võrdõiguslikkuse seadus RT

¹⁰ Ibid.

¹¹ Brugeilles C, Cromer S. Promoting gender equality through textbooks: A methodological guide. Paris. UNESCO; 2009 https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000158897_eng

I Ülevaade varasematest uuringutest

1.1. Rahvusvahelised uuringud – pildilised vahendid vormivad õpilaste enesepilti ja identiteeti

Sugude representeerimisele õpikutes on uurijad pööranud tähelepanu enam kui 70 aastat. Ühe esimesena viidatakse 1949. aastal avaldatud uuringule¹² naiste rollidest USA-s 1930–1946. a ilmunud lugemikes, mis analüüsis, milliseid iseloomujooni ja käitumist omistati tüdrukutele ja poistele ning kuidas need võisid erinevalt mõjutada isiksuste arengut. Vastavalt kehtinud sookorrale olid naised õpikutes vähem esindatud, passiivsemad, abitumad, paistes silma vaid oma sotsiaalsuse ja lahkusega. Meesteglastele oli omistatud teadmised ja võim¹³.

1960–1980ndail peamiselt USA-s läbiviidud kooliõpikute uuringutest ilmnemiseid analoogilised vajakajäämised: meessoost tegelaste ülekaal ja naiste „nähtamatus“ nii tekstides kui illustatsioonides, naiste stereotüüpsete tegevuste ja huvide rõhutamine (kodune sfäär ja elukutsetest vaid õpetaja ja meditsiiniõde), meeste suurema vabaduse, iseseisvuse ja vaprust ning intellektuaalsuse omistamine.

Uuringutes püüti välja selgitada eelkõige isikutele omistatavaid soolisi stereotüüpe ning seksistlikke väljendeid, kasutades hinnangukriteeriumitena esitatud traditsioonilisust ja tegelaste sotsiaalset staatust. Uuringute autorid järeldasid, et vaatamata 70ndatel aastatel kehtima hakanud sugude võrdse kohtlemise seadustele ei aidanud õpikud kaasa võrdsele haridusele ja soorollide muutumisele ning vajavad ümberhindamist soo aspektist.

Perioodil 1980–2000 pälvis sooliste eelarvamuste ja ebavõrdsuse probleem palju tähelepanu ja ilmus arvukaid juhiseid selle kohta, kuidas olukorda parandada ning sugude võrdsemat esitatust tasakaalustada erinevate õppeainete õpikutes. Lisandusid rahvusvahelised uuringud, milles keskenduti eelkõige inglise keele õpikute analüüsile sooaspektist.

1980–2000 hakati uuringuid läbi viima ka arengumaades, uurimustes keskenduti tekstides ja dialoogides ilmnevate sooliste erinevuste konstrueerimisele, aga ka visuaalsele kujutamisele. Nihe toimus ka uuringute lähenemisviisides – rohkem keskenduti soolisuse konstrueerimisele/representeerimisele, kvantitatiivsete andmete kogumisele, mitte ainult soostereotüüpide ja soorollide ilmnemisele.

¹² I.L.Child, E.H.Potter, E.M.Levine 1949. Children’s Textbooks and Personality development. An Exploration in the Social Psychology of Education. Psychological Monographs. Vol 60 no 3.

¹³ J.Wirtenberg, Robin Murez, R. A. Alspektor(1980 Characters in Textbooks. A review of the Literature. U.S. Commission on Civil Rights, 1980 - 19 pages.

https://books.google.ee/books?id=2XCduTnCA2gC&printsec=frontcover&hl=et&source=gb_s_g_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

Viimastel aastakümnetel tehtud uuringute tulemustena on selgunud, et kõigis õppematerjalides on kujutatud rohkem mehi, poisse ja mehelikke inimesi kui naisi, tüdrukud või naiselikke tegelasi. Lisaks naissoost eeskujude puudumisele on selgunud, et mehi ja naisi kujutatakse erinevates tegevussfäärides: mehi avalikus ning naisi erasfääris.

Soome põhikooli õpikute analüüs sooaspektist ^{14, 15, 16} on näidanud, et õpikute tekstid kirjeldavad traditsioonilise sooideoloogia kohaselt naistele ja meestele tüüpiliseks peetavaid tegevusi, kusjuures mehi kujutatakse sagedamini aktiivsemates tegevustes kui naisi, poisse tegutsemas sagedamini kui tüdrukuid ja tüdrukuid kõrvaltvaatajatena. Nii tekstides kui Illustratsioonidel on rohkem esindatud mehed.

Rahvusvahelistest uuringutest on selgunud, et selline sugude erinev esitamine ja hindamine on varjatud kujul kõigis õpikutes, kusjuures naised/tüdrukud on alaesindatud ja mõlemad sood kujutatud väga stereotüpselt.¹⁷

On selgunud, et ideoloogiad, mis säilitavad ühe soogrupi võimu ja hierarhiat ühiskonnas, võivad olla keeles ja visuaalsetes esitlustes varjatud mitmel erineval moel. Näiteks üheks selliseks on kvantitatiivse tasakaalustamatuse sündroom: varasematest õpikute ja lasteraamatute analüüsides leitud naistegelaste alaesindatus võrreldes meestegelastega viitab sellele, et naised väärivad vähem mainimist ja etendavad ühiskonnas vähem olulist rolli kui mehed.

Soolist kallutatust sugude kujutamisel õpikutes ei märgata, see kuulub pigem nn varjatud õppekavasse, mida kujundavad naiste ja meeste kohta kehtivad stereotüübid ning igas ühiskonnas endastmõistetavana võetav soolise kihistumise ja rollide süsteem.

Samas tuuakse välja tõsiasi, et õpikute koostajad on kinni traditsioonides ja ei suhesta vahendatavat materjali moderniseerunud soosuhetega ühiskonnas. Näiteks Austraalias analüüsiti 10 inglise keele õpiku tekstide ja illustratsioonide vastavust nüüdisaegse Austraalia ühiskonnale ja soosüsteemile. Uuringus, kus analüüsiti nais- ja meestegelaste suhtarvu, koduseid ning sotsiaalseid rolle, soolisusega seotud väljendeid ja visuaalset esitust, jõuti järeldusele, et vaatamata suhteliselt kõrgele sooteadlikkusele ühiskonnas, ei esitleta/kujutata õpikutes naisi ja mehi tasakaalustatult ja võrdväärset.¹⁸

¹⁴ Tainio, L. & Teräs, T. 2010. *Sukupuolijäsennys perusopetuksen oppikirjoissa*. Elektroninen aineisto. Helsinki: Opetushallitus. Saatavissa:

http://www.oph.fi/julkaisut/2010/sukupuolijäsennys_perusopetuksen_oppikirjoissa

¹⁵ Palmu, T. 1992. Nimetön Hiiri ja Simo Siili. Aapisten sukupuoli-ideologia. Te-oksessa S. Näre & J. Lähteenmaa (toim.), *Letit liehumaan. Tyttökulttuuri mur-roksessa* (s. 301–313). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

¹⁶ Lehtonen, J. (toim.) 2011. *Sukupuolinäkökulmia tutkimusperustaiseen opetta-jankoulutukseen*. Tasa-arvo- ja sukupuolietoisuus opettajankoulutuksessa –projektin julkaisu. Helsinki: Helsingin yliopisto.

¹⁷ Blumberg, R. L. 2007. Gender bias in textbooks: a hidden obstacle on the road to gender equality in education. Paper commissioned for the EFA Global Monitoring Report 2008, Education for All by 2015: will we make it. Saatavilla myös www-muodossa:

<http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001555/155509e.pdf> . (Luettu 31.5.2012.)

¹⁸ Collins, Peter, Jackie F. K. Lee. 2009. Australian English-language textbooks: the gender issues. *Gender and Education*, 21: 4, 353–370.

<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09540250802392257>

Leedu võrdsete õiguste ombudsmani algatusel analüüsiti 6.–7. klasside õpikuid ning leiti, et need kinnistavad laste jaoks aegunud soostereotüüpe¹⁹ Aruandest selgub, et mehi iseloomustatakse läbi arvukate erinevate rollide ja erinevates tegevustes, naised on esitatud enamasti kõrvaltegelastena pakkumas hoolitsust ja hooldust ning peategelastena on neid vähem kui 20 protsendis lugudes. See, et valdavates uuringutes keskendutakse tekstidele, on mõistetav – soolisust ja soosuhteid konstrueeritaksegi eelkõige keele ja keeleliste vahenditega. Just keelekasutus on see, mille abil luuakse ja kujundatakse teadmisi, uskumusi ja väärtusi, rühmadevahelisi suhteid ja rolle ning sotsiaalseid identiteete,²⁰ seega mõjutab keel ka inimeste reaalsusetaju.

Keeleõpikuid on viimasel aastakümnel analüüsitud Kreekas²¹, Jaapanis²², Indias²³ ja Eestis^{24, 25, 26} Illustratsioonid võivad edastada sõnumeid sõltumata õpiku tekstilisest kontekstist. Õpiku pilt vahendab õpilasele infot samamoodi kui tekst või õpetaja kõne.

Uurijad on jõudnud ühtsele arusaamale sellest, et illustratsioonidel kujutatud soorollid, ning isegi nais- ja meestegelaste arvuline esindatus mõjutavad laste endi soorollide arengut ja enesemääratluse kujunemist.

See, kuidas nais- ja meessoost tegelaskujusid esitatakse tekstiliselt ja visuaalselt, ning kuidas autorid kirjeldavad/kujutavad sugudevahelisi suhteid, võimaldavad lastel aru saada ühiskondlikest ootustest naistele ja meestele, tüdrukutele ja poistele. Samas võivad aga tegelaskujude stereotüüpsete kujutamised ja ühe või teise soo alaesindatus mingis tegevusvaldkonnas/kontekstis mõjutada laste isiksuse arengut, piirata nende õppimis- ja karjäärisoove ning kujundada nende suhtumist vanemlikesse rollidesse.²⁷

Lasteraamatud ja õpikud on ühed kultuurimehhanismid, mille kaudu soorolle õpetatakse ja omandatakse. Illustratsioonid pakuvad lastele võimalusi näha end avaramates rollides, tegevustes

¹⁹ Equal Opportunities Ombudsman 2018. Study: Textbooks teach gender stereotypes <https://www.lygybe.lt/lt/naujienos/tyrimas-vadoveliai-moko-lyciu-stereotipu/1075>

²⁰ Fairclough, N. Discourse and Social Change. Cambridge: Polity Press. 1992, p. 64.

²¹ Gouvaias, Dionysis, Alexopoulos, Christos (2018) Sexist stereotypes in the language textbooks of the Greek primary school: a multidimensional approach. Gender and Education Vol. 30, 2018 – Issue 5. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09540253.2016.1237620>

²² Lee, Jackie, F.K. 2018. Gender representation in Japanese EFL textbooks – a corpus study. Gender and Education. Volume 30, 2018 – Issue 3.

²³ Nayar, Usha and Srivastava, Gouri (2000). Report of Evaluation of Upper Primary NCERT English Textbooks From Gender Bias Point of View, Department of Women's Studies, NCERT, New Delhi http://www.ncert.nic.in/departments/nie/dws/activities/current_proj/GENDER_Analysis_of_Primary_NCER_T_Textbook-FINAL_for_Printing_24-Oct_2013_Edited_on_24_DEC_2014_FINAL_COPY.pdf

²⁴ Talvik, Roosi. 2014. Gender in Key English Textbooks. MA Thesis. Department of English Language and Literature University of Tartu. Supervisor: Assoc. Prof. Raili Marling [http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/46995/Roosi_Talvik\(opet\).pdf](http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/46995/Roosi_Talvik(opet).pdf)

²⁵ Lehiste, Kätlin. 2013. Representation of Gender in the Dialogues of the Textbooks English Step by Step 5 and I Love English 5. MA Thesis. Department of English, University of Tartu, Tartu, Estonia.

²⁶ Salakka, Maive. 2007. Meessoost ja naissoost isikute kujutamine 7. klassi inglise keele õpikutes "I Love English 5" ja "Enterprise 2". BA thesis. Department of Pedagogy, University of Tartu, Tartu, Estonia.

²⁷ Lee, Jackie, F., K., Chin, Andy C.O. 2018
Are females and males equitably represented? A study of early readers
Linguistics and Education
Volume 49, February 2019, Pages 52–61
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0898589818302262>

ja olukordades, mis laiendab nende kogemusmaailma, seob neid ühiskonna väärtustega ja aitab neil määratleda, kes nad on.

Tegelaskujude visuaalne esitus, värvid ja stiil on vahendid, mille kaudu väljendatakse sugudelt oodatavaid käitumismustreid ja soonorme ning on seetõttu oluliseks osaks lapse soolise identiteedi loomisel. Samas tuleb arvestada, et nii tegevuskeskkonna valik, kehakeele väljendamine joonistuses, sümbolid, mida kunstnik kasutab, saavad murda traditsioonilisi soonorme ja stereotüüpe. See ei tähenda sugude kaotamist või ühe konstruktsiooni asendamist teisega – poistest tehakse tüdrukud ja vastupidi –, vaid nii lapsed kui täiskasvanud vabastatakse neid piiravatest ja isiksuse arengut takistavatest soorollide raamidest.

1.2. Eesti uuringud – õpikutes on ülekaalus meessoost isikud ja traditsioonilised soorollid

Eestis hakati sooaspektidele õpikutes tähelepanu pöörama 2000ndate aastate alguses. Teedrajavaks kogumikuks kujunes 2002. aastal Tartu ülikooli poolt avaldatud „Soorollid õppekirjanduses“²⁸, milles uuriti soorollide kujutamist ajalooõpikutes, kodaniku- ja perekonnaõpetuse õpikutes ning lugemikes. Kogumikule lisatud õpikutekstide soorollide analüüsimise kodeerimisjuhend²⁹ on leidnud kasutamist peaaegu kõigis järgnevatel analoogilistel uurimistöodes.

Uuringust selgus, et näiteks algklasside lugemikus kujutati naisi sageli kodus käskimas-keelamas, koristamas ja süüa tegemas. Vanaemasid hoolitsemas lastelaste eest, moosi keetmas ja vanaisa suunamas. Naisi kujutati ühes elukutses – õpetajana, seejuures passiivsena ja laste tempudele alistuvatena. Mehi kujutati seoses nende tasulise tööga, kes ei tegele kodus eriti lastega, või kui, siis saamatutena. Poisse kujutati võistlevatena, organiseerijatena, taunitavalt käitumas. Uurijad jõudsid järeldusele, et selline soorollide kujutamine õpikutes on tulenenud traditsioonidest, mis valitsevad ühiskonnas ja mida on kasutatud varasemates õpikutes, traditsioonilistest soorollidest ning õpikute koostajate endi kogemustest.³⁰

V. Kalmuse doktoritöös³¹ on järeldatud, et analüüsitud inimese- ja kodanikuõpetuse õpikud ei avardanud õpilaste arusaamu soorollidest, ei kujundanud sugude võrdsust soosivaid hoiakuid ega pakkunud ka võimalust arutelude läbiviimiseks. Õpikud pigem moonutasid sotsiaalset reaalsust, vaikisid esile kerkivatest probleemidest ning propageerisid traditsioonilisi soorolle.

²⁸ Mikk, J. 2002. (toim) Soorollid õppekirjanduses. Tartu ülikooli Pedagoogika osak. väljaanne nr 12

²⁹ Kalmus, V., Richards J., Mikk, J. (2002). Juhiseid kooliõpikute kvalitatiivseks analüüsiks soorollide kujutamise seisukohast. In: Mikk, J. (Ed.). Soorollid õppekirjanduses. Tartu: Tartu Ülikooli Pedagoogika osakonna väljaanne, nr. 12.

³⁰ Mikk, J. 2002. (toim) Soorollid õppekirjanduses. Tartu ülikooli Pedagoogika osak. väljaanne nr 12

³¹ Kalmus, V. (2003). School Textbooks in the Field of Socialisation. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Eestis on analüüsitud, millist ealist ja soolist identiteeti aitavad konstrueerida ajakirjad Täheke ja Stiina³², kuidas on kujutatud naisi ja mehi 7. klassi inglise keele õpikutes³³. Uuritud on seda, kuidas kujundatakse ilukirjandusliku keele abil väikeste poiste ja tüdrukute arusaama ühiskonnas kehtivatest soorollidest ning kas raamatud aitavad kaasa soorollide taastootmisele või hoopis nende lõhkumisele^{34, 35}.

2009.–2010. aastal uuriti, kuidas on ajaloo³⁶ ja ühiskonnaõpetuse³⁷ õpikute narratiivides naisi ja mehi kujutatud ning kui sageli ja millises kontekstis esinevad eri soost isikud õpikute illustratsioonides, tekstis ja harjutustes. Ühtlasi pöörati tähelepanu soospektile ka õpikute keelekasutuses. Analüüsides selgus, et domineerima on jäänud traditsiooniline meestekeskus. Välja töötati soovitused soolise tasakaalu suurendamiseks ajaloo³⁸ ning ühiskonnaõpetuse³⁹ õpikutes ja õppes.

Soorollide ja soostereotüüpide ilmnemist illustratsioonidel on uuritud alushariduse õppekirjanduse⁴⁰ ja põhikooli viiendate-kuuendate klasside emakeeleõpikute alusel⁴¹.

Nimetatud analüüsideski selgus meessoost isikute arvuline enamus, naissoost isikute marginaalne osatähtsus õpikute tekstis ja illustratsioonidel, naissoost eeskujude puudumine ning traditsiooniline meeste kujutamine avalikus sfääris ja naiste kujutamine erasfääris.

2002. aastal professor Jaan Miku juhendamisel läbi viidud uuringute tulemusi tutvustati kirjastustele ja õpikute autoritele ning soovitused ja kokkuvõtte esitati haridusministeeriumile. Avalikkuses aga käivitus diskussioon ainult selle üle, kas Lumivalgekese muinasjutt on soostereotüüpe süvendav või mitte. Pole käesoleva töö eesmärk välja selgitada, kas just seetõttu on ühes eesti keele õpikus ära toodud Süsimustakese muinasjutt, mille süžee on analoogne, aga kus peategelaseks mees.⁴²

³² Kiviselg, Kerttu-Kaisa 2004. Identiteedi konstrueerimine: ajakirjade Täheke ja Stiina näitel. – Akadeemia, nr 3, lk 634–646.

³³ Salakka, Maive 2007. Meessoost ja naissoost isikute kujutamine 7. klassi inglise keele õpikutes "I Love English 5" ja "Enterprise 2". BA thesis. Department of Pedagogy, University of Tartu, Tartu, Estonia

³⁴ Kapanen, Airi 2010. Millest kõnelevad eesti uuemas lastekirjanduse verbid. – Oma Keel nr 1, lk 34–39.

³⁵ Liisa Kongot 2014. Soorollide konstrueerimine eesti uuemas lastekirjanduses. Kriitiline tekstianalüüs. <https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/43778/MALiisaKongot2014.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

³⁶ Aavik, Kadri 2010. Kolme keskkooli ajalooõpiku analüüs sooperspektiivist. – ENUTi Uudised, nr 19, lk 5–7

³⁷ Aavik, K. 2010. Sugu ühiskonnaõpetuses: kolme ühiskonnaõpetuse õpiku analüüs soolisest perspektiivist https://enut.ee/files/SV_yhiskonnaopetuses_analyys.pdf

³⁸ Soovitused soolise tasakaalu suurendamiseks ajalooõpikutes ja -õppes Kadri Aavik, Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskus (ENUT)

³⁹ Soovitused soolise tasakaalu suurendamiseks ühiskonnaõpetuse õpikutes ja õppes https://enut.ee/files/soovitused_yhiskonnaopetus.pdf

⁴⁰ Maarja Murutalu 2019. Soorollid ja soostereotüübid alushariduse õppekirjanduse illustratsioonidel Bakalaureusetöö Juhendaja lektor Ülle Säälk (PhD) Tartu ülikoli Narva kolledž. NARVA 2019 http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/64643/murutal_%20maarja.bak.pdf?sequence=1&isAllowed=y

⁴¹ Luik, Chris-Evelin 2008. Soorollide kujutamine viienda ja kuuenda klassi emakeeleõpikute illustratsioonidel. MA thesis. Institute of Estonian Language and Culture, Tallinn University.

⁴² Eesti keele õpik 4. klassile. Avita.

Nüüdseks on sugude võrdsuse teemat käsitletud avalikkuses juba mitmekesisemalt ja teema vastaste ainsaks hirmuks on jäänud termin „sooneutraalsus“, mille all kardetakse sugude „kaotamist“, „inimeste kesksooliseks muutmist“ jms, kuigi reaalses elus see kuidagi võimalik polekski.

Ka õpikute tekstide ja illustratsioonide puhul ei soovitata sugude eristamise kaotamist, vaid piiravate soorollide ja soostereotüüpide vaidlustamist. Kõik uuringud jõuavad ühisele järeldusele, et õpikud ei tohiks põlistada stereotüüpseid soorolle, eelkõige seoses muutuva tööturuga, jätta muljet, et üks sugu on olulisem kui teine või põlistada eelarvamusi, et soolised erinevused sotsiaalsetes rollides on kaasasündinud.

Õpikute illustratsioonide olulisust siiski kuigi laialt teadvustatud ei ole. Märjiks on seegi, et vähemalt põhikooli õpikute illustraatoreid/kujundajaid autorite kõrval ei mainita, v.a üksikutel juhtudel.

II Analüüsi lähtekohad ja andmekogumise meetodika

2.1. Mis iseloomustab digiõpikuid ehk e-õpikuid?

Digiõpik ehk e-õpik on mahukam õpiobjekt, mis käsitleb ühte õppeainet või ainekursust ja sisaldab üldjuhul temaatiliselt peatükkidesse struktureeritud tekste (definiitsioonid, selgitused, näited, tsitaadid), illustratsioone (fotod, joonised, kaardid, skeemid, videod, simulatsioonid) ja ülesandeid.⁴³

Digiõpikud ja -materjalid⁴⁴ pakuvad erinevaid võimalusi kui trükised. Seda mitte ainult tänu suurema mängulisuse, heliefektide ja animatsioonide kasutamisele, vaid õpetaja saab lisada ka oma materjale.

Levinud on arvamus et digiõpikud muudavad õppeprotsessi kaasavamaks, interaktiivsemaks ning vaheldusrikkamaks. Neis leidub näiteks noorematele õpilastele nii värvimist, lohistamist, järjestamist kui ka tavalist kirjutamist. Mitmete ülesannete lahendamise järel saab õpilane ka kohe teada, kas pakutud lahendus oli õige.

Digitaalne õpik võimaldab luua uut moodi õppesisu. Õppematerjal pole staatiline ja seda saab jooksvalt parandada. Digiõpikutesse saab lisada enesekontrolli teste, millele erinevalt paberõpikust

⁴³ Digitaalse õppevara kontseptsioon. 2015

https://digioppevara.files.wordpress.com/2018/02/digitoppevara_kontseptsioon2015.pdf

⁴⁴ Digitaalne õppematerjal on digitaalsel kujul levitatav õppeotstarbeline materjal (nt. esitlus, raamat, ülesanne, test), mis sisaldab teksti, tekstist, graafilisi ja multimeedia-elemente ning võib olla rohkemal või vähemal määral interaktiivne. Kasutamise otstarbe või teostuse žanri järgi eristatakse õppematerjale järgmiselt: esitlus, hindamisvahend, saade, juhtumianalüüs, kursus, demo, harjutus, õpimäng, uurimistö, katse, seiklus, sõnastik, juhendmaterjal, tunnikava, projekt, teatmeteos, rollimäng, simulatsioon, õpik, töövahend, veebileht jm.

annab digiõpik ka kohest tagasisidet. Digikeskkonnas saab õpilane endale olulist sisu tähistada ja märkmeid lisada, lisada saab ka simulatsioone ja helifaile.

Digiõpikus saab põhimõtteliselt kergemini silmas pidada sugude tasakaalustatud esitamise põhimõtet. Kui näiteks paberõpikus saab mõne ülesande või juhendi juurde lisada ühe õpilase/lapse pildi, siis digiõpikus on võimalik klõpsata ülesannetel või valikvastustel, mille juures avanevad pildid mitmest õpilasest/lapsest. Soolist tasakaalu saab silmas pidada ka helifaailide puhul, milles loetakse ette õpiku teksti, samuti animatsioonides, mille tegelased võivad olla nii nais- kui ka meessoost.

E-õpikut saavad endale vajaliku sisuga täiendada nii õpetajad kui ka õpilased. Õpetaja saab teha enda lisatud sisu kättesaadavaks ka õpilastele.

Nii nagu paberõpik, on ka e-õpik jagatud teemaplokkideks, mis omakorda koosnevad peatükkidest ja alapeatükkidest ning mis järgivad põhimõtteliselt kehtiva õppekava ülesehitust.

Kuna suurel osal analüüsitud õpikutel puuduvad viited illustraatoritele ja kujundajatele, kasutatakse allpool toodavaid kuvatõmmiseid, jooniseid ja pilte illustreerival ja selgitaval eesmärgil ning need ei ole mõeldud levitamiseks ja paljundamiseks.

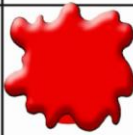
Õpiku veebilehed on läbikomponeeritud tervikud ja juba esmamuljel jätavad mulje kasutajasõbralikkusest ja interaktiivsusest. E-õpikust õppimine on tehtud õpilaste jaoks võimalikult lihtsaks ja meeldivaks. Isikuid kuvatakse illustratsioonidel, fotodel, didaktilise funktsiooniga joonistustel, auditiiv-visuaalsetes materjalides, filmides ja animatsioonides.

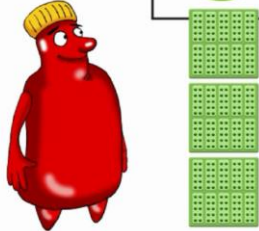
Paeluvad juba lastesõbralikud ja motiveerivad erinevad olendid, kes animatsioone ja helifaile sisse juhatavad või ülesandeid sõnastavad ja selgitavad.

Näiteks üheliste, kümneliste ja sajaliste kohti õpetav härra Ketšup on ühtaegu nii vaimukas, lõbustav kui ka meeldejääv – informatiivsus on seostatud atraktiivsusega.

ARV 365

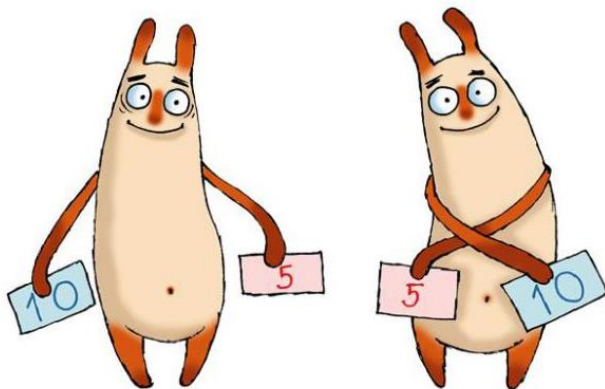
SAJALISED	KÜMNELISED	ÜHELISED
3	6	

SAJALISI 3
 KÜMNELISI 36

Arvutis kuvatuna avanebki konkreetse õpiku iga alateema all tavaline veebileht, milles võib olla lisaks tekstile ka pilt, heli ja video (film, animatsioon, teksti ettelugemine, kirjatehnika õpetamine jms) või link töölehele.

Muudame liidetavate järjekorda

Kui palju on Kustil taskuraha? Kas käte liigutamine mõjutab kuidagi Kusti taskuraha suurust?

$$10 + 5 = 5 + 10$$

Kui muudame liidetavate järjekorda, siis summa ei muutu.

Kui Kolgast läbi Palmse Sagadini on 38 km, siis mitu kilomeetrit on Sagadilt läbi Palmse Kolgasse? Missugune liitmise seadus aitab sul arvatamata vastata?

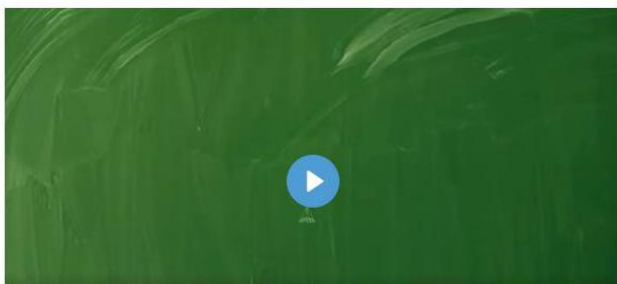
Mõtiskle

Miks öeldakse, et kodutee on alati lühem? Kas matemaatiliselt on see ka õige?

Ülesanne 1

Vaata videot ja vasta Jukule. Vali õige sõna.

Vastus. Juku, sul telefoni ostmiseks raha. Pole mõtet rahatähti ümber tõsta, sest kui me liidetavate

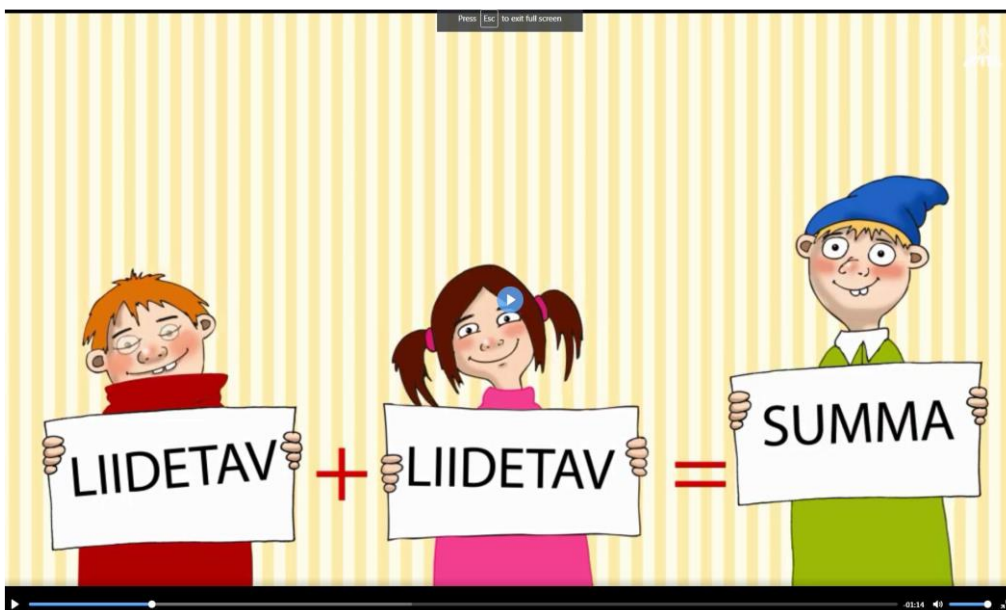
Kuvatõmmis õpiku veebilehe osast, millel saab suurendada paremas nurgas toodud ülesande selgitust ja alt vasakult avada animatsioon rahade lugemisest (roheline noolega ekraan)

Näiteks võib esimeste klasside õpikute veebilehel vahetada teksti kuvamist trüki- või kirjatähtedega loetavaks, kuulata sama teksti etteloetuna, vaadata, kuidas kirjutada trüki- ja kirjatähti. Mitmete audiovisuaalsete materjalide puhul on kasutatud laule, mille sõnad ja viis aitavad meelde jätta olulisemaid aspekte arvude maailmast või inimese- ja loodusõpetuse teemadest. Loodusõpetuse õpikutes on filme loomadest, lindudest ja helifaile linnulauludest. Pea kõiki visuaale saab suurendada täisekraanile.

Audio- ja videoklipid on õppija jaoks juhitavad – neid saab soovi korral peatada ning edasi-tagasi kerida. Animatsioonid demonstreerivad õpiku osas käsitletavaid protsesse – tähtede kirjutamist, arvutamist ja/või näitlikustavad õpitavat materjali.

Illustreerimiseks mõned näited, kuidas animatsioonide saatel õpitakse liitmist-lahutamist matemaatikat ja räpitakse korrutamist-jagamist.

Lauldes õpitakse ära ka kirjavahemärgid:

Eesti koolides on õpetajatel võimalus valida, milliste materjalide alusel oma ainet õpetada. Digiõpikud ei ole koolidele kohustuslikud, vaid laiendavad võimalusi erinevate õppematerjalide kasutamiseks õppetöös.

Käesoleva analüüsi aluseks on digiõppematerjalide keskkonnas Opiq
[/https://www.opiq.ee/Home/](https://www.opiq.ee/Home/) avaldatud 2019/2020. õppeaasta 1.–4. klassi e-õpikud.

2.2. Illustratsioonid õpikutes

Eri tüüpi ja eri liiki illustratsioonid õpikutes funktsioneerivad erineval viisil. Kui näiteks joonistused, fotod ja maalid liigituvad nn kujutavate, representatiivsete illustratsioonide alla, siis erinevaid kaarte, plaane, tabelleid ja diagramme loetakse sümbolilisteks illustratsioonideks.

Illustratsioonide funktsioone ehk ülesandeid on J. Mikk rühmitanud näiteks järgmiselt: 1) äratada huvi, 2) aktiveerida eelnevaid teadmisi, 3) süstematiseerida, 4) võrrelda, 5) seletada probleemi või nähtust, 6) tuua välja nähtustevahelisi seoseid, 7) stimuleerida mõtlemist, 8) kujundada hoiakuid.⁴⁵

Ka digiõpikute visuaalsed elemendid erinevad oma funktsioonide poolest: osa on kasutusel dekoratiivsel eesmärgil, veebilehe kujundamiseks, teised moodustavad olemusliku osa mõnest ülesandest. Mõned illustratsioonid tutvustavad ja kujutavad tekstides esinevaid tegelasi ja sündmusi, teised peaksid tekitama õpilastel emotsionaalset seotust õpiülesannetega, kolmandad selgitama mõisteid ja võimaldama mingi nähtuse või olendi analüüsimist. Paljudel juhtudel on pilt ja ülesanne esitatud ühendatult, s.t ülesande lahendamise toetub pildi analüüsimisele.

Digiõpikute puhul võib rääkida ka nn staatilistest illustratsioonidest ja dünaamilistest illustratsioonidest/näitlikustamisest, milleks on animatsioonid ja videod.

Olenevalt illustratsiooni abstraktsuse astmest võib neid klassifitseerida piltlikeks ja sümbolilikeks. . Esimesed on konkreetsemad, eesmärgiks anda informatsiooni ja motiveerida, sümbolilike eesmärgiks on selgitada protsesse ning aidata õpitavat materjali omandada.⁴⁶

Kuna üldtunnustatud digiõpikute illustratsioonide ja näitmaterjalide liigitust pole akadeemilisest kirjandusest leida, toetutakse digiõpikute illustratsioonide väga üldiseks iseloomustamiseks viiele põhitüübile, mida erinevad pedagoogikateaduse autorid^{47, 48, 49} on kasutanud paberõpikute pildimaterjali analüüsimiseks: dekoratiivsed, (kaunistavad), representatiivsed (kujutavad, esitavad),

⁴⁵ Mikk, J. (2000). Textbook: Research and writing. Frankfurt am Main: Peter Lang.

⁴⁶ Ibid

⁴⁷ Carney, R. N., & Levin, J. R. (2002). Pictorial illustrations still improve students' learning from text. *Educational Psychology Review*, 14(1), 5-26. <http://dx.doi.org/10.1023/A:1013176309260>

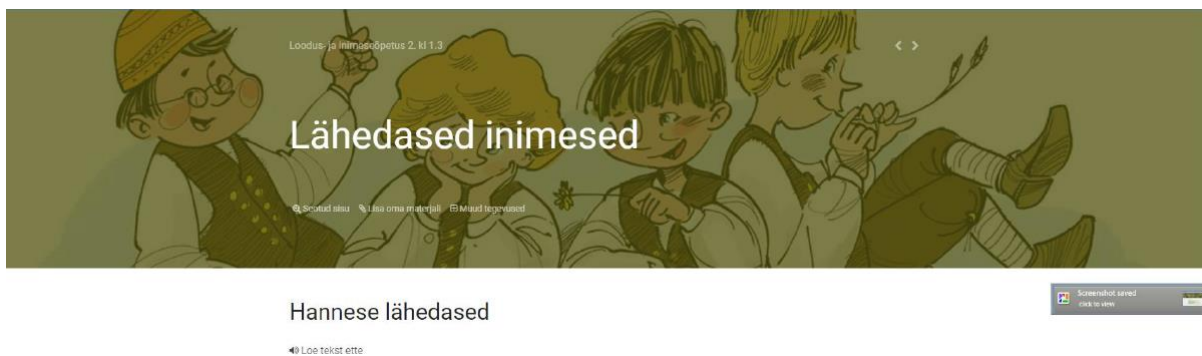
⁴⁸ Laitinen, M. (2014). Thousands of words. A comparative study on the functions of pictorial illustrations in English language textbooks. (Unpublished master's thesis). <https://jyx.jyu.fi/dspace/handle/123456789/43121>

⁴⁹ Ahmet BASAL, Kıymet Merve, Halime KAYA ,Şeyma Nur BOĞAZ Yıldız (2016) An Investigation into Illustrations in English Course Books in a Turkish Context. *International Electronic Journal of Elementary Education*, 2016, 8(3), 525-536. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1096534.pdf>

organiseerivad (korrastavad), tõlgendavad ja ümberkujundavad. Selge piiritlemine on keeruline, sest kõiki võib sõltuvalt kontekstist liigitada ka suunavateks ja emotsiooni loovateks disainielementideks.

Näiteks võib nn **dekoratiivseteks** pidada õpikute

a) alapeatükkide päisepilte, kus teksti taustaks on mõni joonistus, foto, sündmus, ese või aine.

b) veebilehe tausta, millele on kuvatud ülesanded

Samas funktsioonis eristatakse ka **afektiivseid ehk emotsioonidele suunatud illustratsioone**, millel on enamasti kaks eesmärki:

- õpilastega samas vanuses olevate laste fotod, portreed ja värvipildid, joonistused, et tekitada seotuse tunnet ja tõsta huvi, suhteliselt nõrgalt seotud teksti või ülesandega;
- tähistada sümboolselt mingit struktuuriosa leheküljel, näiteks harjutamist, ülesande lahendamist või kiiremini õppivatele lastele (andekamatele?) mõeldud ülesandeid.

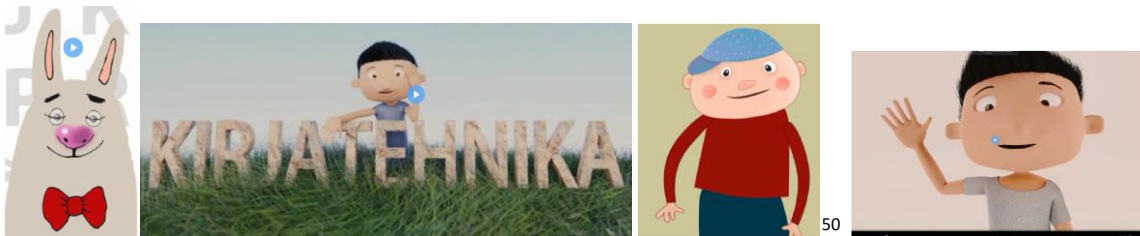
Esimeste näiteks:

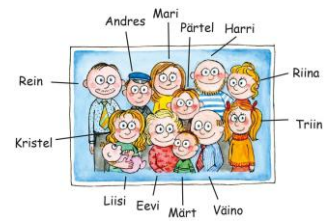
Sümboli funktsiooni ja omamoodi märgisüsteemi rolli täitvad on näiteks järgmised korduvkasutatavad pildid/kujutised/sümbolid:

Videotes ja animatsioonides on näiteks samalaadseid funktsioone täitmas krattid või joonispoisid.

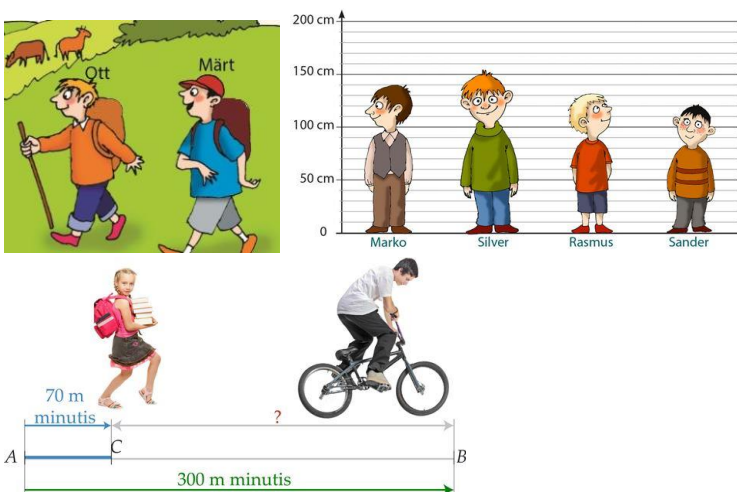
Representatiivsed illustratsioonid avavad teksti sisu, esitavad teksti ja ülesannete tegelaskujusid, olles kõige sagedamini esindatud illustratsioonideks kõigis õpikutes. Nende hulka saab liigitada enamuse õpikute ja lasteraamatutest võetud katkendite tegelaste pilte/illustratsioone, mis võivad olla väga loomupärased ja realistlikud, samas ka humoristlikud ja tekstiga vähem seotud. Õpikutes leiduvaid tekste, dialooge ilmestavad ja osalisi esitavad pildid liigituvad samuti representatiivsete illustratsioonide alla.

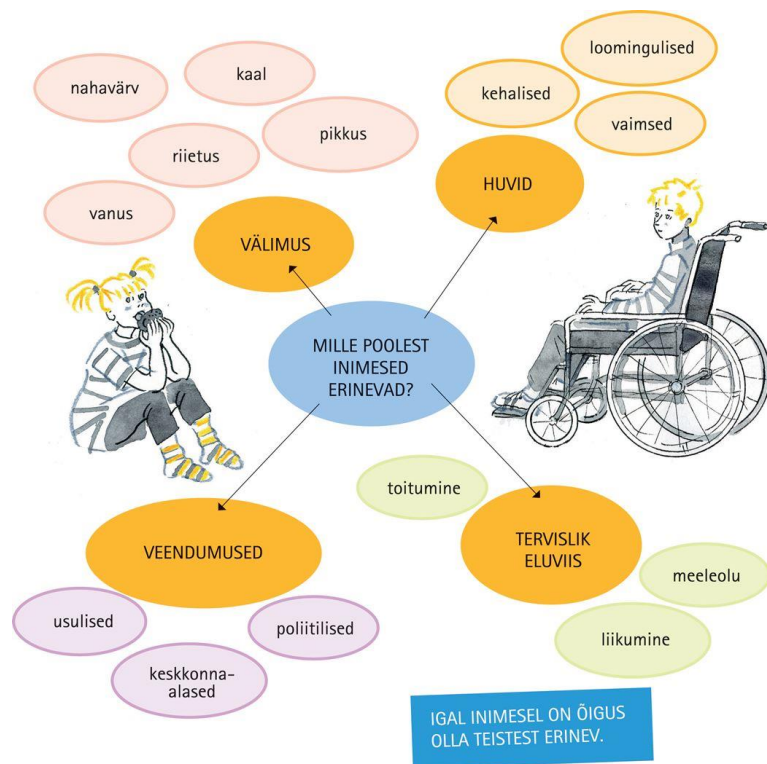
Üheks selgelt eristuvaks alaliigiks on siinjuures konkreetseid ajaloolisi või kaasaegseid isikuid kujutavad fotod, mida kõige rohkem leidub eesti keele õpikutes.

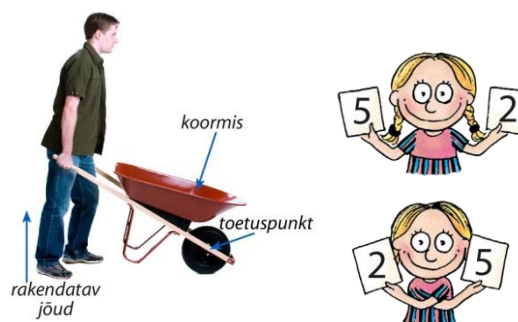
Representatiivsete illustratsioonide alla kuuluvad ka sellised, mis kujutavad ülesannetes tegutsevaid isikuid.

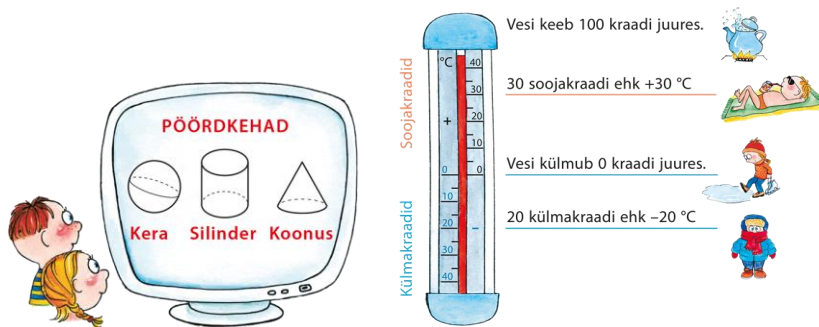
Organiseeriva/süsteemiseeriva funktsiooniga illustatsioonid pakuvad struktuurset raamistikku teksti/teadmiste sisule ja seotusele/integreeritusele. Mõtteid ja mõtlemist korrastavad graafilised skeemid aitavad õpilastel omandatud teadmisi (üंबर)korraldada, korrastada, seoseid luua.

Interpreteeriva eesmärgiga pildid ja illustatsioonid aitavad tõlgendada mõisteid, suhteid, ülesandeid.

Ümberkujundavateks illustatsioonideks peetakse selliseid, mis sisaldavad süstemaatilisi ja mnemoonilisi (mälu parandavaid) komponente, selleks et kinnistada teadmisi ja meeldejätmist.

Sisuliselt saab eristada kujutatud isikuid ka selle alusel, kas nad on inividid, nagu näiteks ajaloolised või nüüdisajal elavad reaalsed isikud, individualiseeritud lasteraamatute ja -juttude tegelased või õpiku ülesannetes/harjutustes nimetatud isikud või nn fiktiivsed, individualiseerimata, kujutatud õpilase/õppija sümbolina või mingis grupis – klassis, võistlustel, kus individuaalsust pole rõhutatud.

2.3. Analüüsi eesmärgid

Soolisuse representeerimine toimub tegelaskujude ja eri soost isikute kujutamise kaudu. Tegelasel, kes on õpikutesse valitud lastekirjanduse tekstidest või kes esinevad lühilugudes või harjutustes, on teatud oskused, rollid, tegutsemisviisid, neile on omistatud teatud atribuudid, omadused ja neid iseloomustavad emotsionaalsed seisundid, suhted teiste tegelastega jms. Nende aspektide kokkuvõttena saab laps üldiselt teada, mida tähendab olla naine, mees, tüdruk või poiss antud ühiskonnas.

Kuigi õppekavas on ette nähtud tüdrukute ja poiste erinevusi (ja sarnasusi?) käsitleda 2. klassis, kusjuures rõhk on eelkõige anatoomilis-bioloogilistel erinevustel, võib siiski leida liigselt eristamisele ja varjatult vastandamisele suunatud ülesandeid ja harjutusi, näiteks poisid peavad kirjutama jutu tänapäeva koolitüdrukutest, aga tüdrukud tänapäeva koolipoistest.⁵¹

⁵¹ Ilus emakeel. 3. kl. Koolibri

Sooteema lahtimõtestamine eeldab õpetajate vastavat ettevalmistust ja teadlikkust, kuidas stereotüüpeid eelarvamusi kummutada.

Visualiseeritud tegelasi esineb nii digiõpikute ülesannetes, tekstides ja animatsioonides kui ka illustratsioonides.

Uuringutes on täheldatud, et

- tegelase omadusi väljendatakse piltides erinevalt kui sõnades,
- tekstid ja illustratsioonid ei esita mees- ega naissoost tegelasi/isikuid ühtemoodi,
- illustratsioonidel on suur mõju – neid on vähem, neid märgatakse enne kui hakatakse teksti lugema ja
- neid võetakse vastu alateadlikult kiiremini kui teksti lugedes, sest inimese aju on võimeline tuttava objekti ära tundma 100 millisekundi jooksul⁵², tuttava näo lausa 380 millisekundi jooksul⁵³.

Kuna konstruktivistlik õppimine toimub ka visuaalse materjali alusel ning õpikute illustratsioonid on olulised sõnumi edastajad, keskendutakse käesolevas analüüsis piltide „keelele“.

Analüüsi eesmärgiks pole niivõrd hinnangute andmine üksikute õpikute illustratsioonidele, vaid üldiste soolise tasakaalu ja soostereotüüpide kummutamise või taastootmise aspektide väljatoomine, millele koostajad võiksid edaspidi tähelepanu pöörata. Ühtlasi püütakse anda üldhinnang sellele, kas seitsmeteistkümneme aasta jooksul on toimunud mingeid muutusi soorollide kujutamisel.

Teiseks eesmärgiks on selliste käsitluste ja illustratsioonide esiletõstmine, mis vaidlustavad soo alusel eristamist ja vastandamist, rõhutavad tüdrukute ja poiste võrdset staatust ja rolle ning vaidlustavad soolisi stereotüüpe. Kaugemaks eesmärgiks on suunata koostajaid arutlema inimeste kujutiste soolise tasakaalu ja õpilastele pakutavate soorollide küsimuste üle.

2.4. Andmekogumise ja analüüsi metoodika

Kvantitatiivse analüüsiga leitakse vastused järgmistele uurimisküsimustele:

- Milline on nais- ja meessoost isikute/tegelaskujude esinemissagedus 1.–4. klassi erinevate õppeainete digiõpikutes?
- Kas nais- ja meessoost tegelaskujude esinemissagedus illustratsioonidel on erinev klasside ja õppeainete lõikes?

⁵² Laitinen, M. (2014). Thousands of words. A comparative study on the functions of pictorial illustrations in English language textbooks. (Unpublished master's thesis). <https://jyx.jyu.fi/dspace/handle/123456789/43121>

⁵³ Ramon, M., Caharel, S., Rossion, B. (2011) The speed of recognition of personally familiar faces. Perception. 2011; 40(4):437-49, <https://journals.sagepub.com/doi/10.1068/p6794>

- Millised statistilised erinevused on eri vanuses nais- ja meessoost tegelaste kujutamisel eri suurusega gruppides?

Kvalitatiivse analüüsiga selgitatakse välja

- kuidas ja millistes rollides ja kontekstis on kujutatud nais- ja meestegelasi;
- kas ametite, rollide ja nendega seotud tegevuste kujutamine kinnitab või kummutab soostereotüüpe;
- milliseid seoseid võib märgata stereotüüpsete soorolliootuste ja illustratsioonide vahel;
- kuidas on kujutatud sugudevahelisi suhteid ja suhtlemist;
- milliseid võtteid on kasutatud soolise tasakaalu saavutamiseks.

Digiõpikute analüüsimiseks valimise kriteeriumiks on eeldus, et õpiku illustratsioonidel ja fotodel on kujutatud enam kui 20 isikut. Kuigi põhikooli esimene aste haarab esimest kolme klassi, on analüüsimiseks valitud ka neljanda klassi õpikud, et võrrelda, kas isikuid kujutavate illustratsioonide osatähtsus eri astmetel on muutuv.

Loendamisel on **vaatlusühikuteks** kõik eri tüüpi/liiki illustratsioonid, videod/animatsioonid ja fotod, mis on paigutatud õpiku iga alapeatüki all avanevale lehele.

Loendamisel ei ole arvestatud peatükkide/alapeatükkide pealkirjade taustapilte (fotosid, joonistusi), mis foto- või digitehniliselt on kunstilistel või esteetilistel taotlustel teisendatud, kaetud nn e maskiga, udustatud (*blur*) või kärbitud (*crop*) või mille värve on segustatud või muudetud ning mis on taustaks pealkirjale. Samuti ei ole loendatud nt riiklikus meedias ilmunud intervjuudes, reklaamklippides esinevaid inimesi, aga on arvestatud digiõpiku jaoks loodud videoklippide ja filmide tegelasi.

Kujutatud isikute loendamisel ei ole arvestatud suuri massiürituste pilte või fotosid (maratonid, laulu- ja tantsupeod) v.a juhul, kui fookuses on mõni isik või grupp.

Loendamisühikuteks on naiste ja meeste, poiste ja tüdrukute täiemõõdulised või osalised (nt nägu, portree) kujutised üldplaaniga piltidel, grupipiltidel ja individuaalselt tingimusel, et soolisuus on märgatav ja määratletav. Ühe ja sama kujutise kordumisel veebilehtedel loetakse need eraldi olevateks üksikpiltideks. Sageduse hulka ei loendata koomiskite ja piltjutustuste tegelaste korduvust.

Loendamisest jäetakse välja olendid, kellele võib küll olla omistatud soolisuus, nagu näiteks päkapikud, jõuluvanad, haldajad, välja arvatud siis, kui neid rolle äratuntavalt mängivad tüdrukud või poisid. Loendamisest on välja jäetud ka muud olendid, mida on kasutatud kujunduselementidena või eri tüüpi ülesannete täitmisele tähelepanu juhtimiseks (nt kratid, muumid, isikustatud ja soolistatud loomad jms).

Statistilise loendamise ja kvalitatiivse analüüsi läbiviimiseks on lähtutud kogumikus "Soorollid õppekirjanduses" kasutatud metoodika⁵⁴ ja UNESCO metodoloogilise juhendi⁵⁵ põhimõtetest.

⁵⁴ Kalmus, V., Mikk, J., & Richards, J. (2002). Kodeerimisjuhend soorollide analüüsimiseks õpikutekstides.

Mikk, J. (Toim), Soorollid õppekirjanduses. (lk 258-269). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus

⁵⁵ Brugeilles, Carole and Cromer, Sylvie. 2009. Promoting Gender Equality through Textbooks. A Methodological Guide. UNESCO.

https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000158897_eng

Kvalitatiivse analüüsi puhul on arvestatud eesti keelde vahendatud Norra normikriitilist juhendit⁵⁶ selle kohta, kuidas uurida pildiraamatute soolistatud käitumismustreid ja hinnata, kas need kinnistavad või vaidlustavad soostereotüüpe.

Paberõpikute baasil loodud digiõpikud on koostatud perioodil 2012–2018. Õpikud on koostanud 40 nais- ja 19 meesautorit.

Analüüsitava õpikute hulka kuuluvad õppematerjalid, mille autorid on pälvinud rahvusvahelist tähelepanu. Euroopa Parima Õpimaterjali auhinna (Best European Learning Materials Award)⁵⁷ on saanud üks aabits⁵⁸ 2006. aastal, üks loodusõpetuse tööraamat⁵⁹ 2013. ja üks loodusõpetuse õpik⁶⁰ 2019. aastal. Lisaks didaktilistele kriteeriumidele on nende tunnustamisel ära märgitud rikkalikku visuaalsust – pilte, jooniseid, skeeme, mis selgitavad teksti ja kergendavad selle mõistmist. Põhikooli esimese astme õpikute autorite hulka kuulub mitmeid, kelle õpikuid muude kooliastmete jaoks on sama auhinnaga tunnustatud.

2018/2019. õppeaastal oli Opiq keskkond kõigile Eesti põhikooli õpilastele tasuta. Umbes 450 koolis kasutas digiõpikuid igas kuus keskmiselt 7500 õpetajat ning 40 000 õpilast.⁶¹

Esimese nelja klassi õpikutest on keskkonnas Opiq kättesaadavad kõik õppekomplektid – aabitsad, eesti keele õpikud, matemaatika õpikud ning loodus- ja inimeseõpetuse õpikud – kahelt kirjastuselt, Avitalt ja Koolibrilt. Kõik õpikud on loetud vastavaks põhikooli riiklikule õppekavale ja on kasutatavad 2019/2020. õa.

Analüüsitud digiõpikute nimekiri on toodud lisa nr. 1.

III Kvantitatiivne analüüs – kas naisi ja mehi, tüdrukuid ja poisse on kujutatud võrdsel määral?

Kokku analüüsiti 26 õpikut ja tööraamatut, mis on kasutamiseks põhikooli 1. – 4. klassile. Välja on jäetud käsitöö- ja muusikaõpikud. Esimesed sisaldavad tehnilisi töövõtteid ja teistes on kasutatud ühte ja sama isikukujundit motiveerivas funktsioonis või pildistatud poissi ja tüdrukut selgitamiseks muusikalisi termineid.

Osa õpikute puhul on illustraatorid loetud autorite hulka, vähestel on impressumis ära toodud autorid ja illustratsioonide allikad, aga suurel osal puuduvad viited illustraatoritele ja kujundajatele (Vt Lisa 1).

⁵⁶ Kas pildiraamatud avardavad või kinnistavad traditsioonilisi soonorme?

<http://www.haridusjasugu.ee/wp-content/uploads/norra-lastekirjanduse-analuusijuhend-gender-equality-and-childrens-literature.pdf>

⁵⁷ BELMA auhinda jagab rahvusvaheline õpivara ja haridusmeedia assotsiatsioon IARTEM2

⁵⁸ Vaiksoo, J., Toomla, S., Ilves, K. 2005 Ilus emakeel. Aabits. Toimetanud Margit Ross. Kujundanud Endla Toots, illustreerinud Kadri Ilves. Koolibri 2005.

⁵⁹ Saar, A., Karik, H., Sirel, K. Loodusõpetus. 1. klassi digitaalne tööraamat. Kirjastus Koolibri

⁶⁰ Sirje Kaljula, Aivo Saar, Kalle Sirel. Loodusõpetus 4. klassile. Kirjastus Koolibri

⁶¹ Avita (2018) Opiqu digiõpikutega õpiti möödunud kooliaastal ligi 450 koolis üle Eesti.

<https://www.avita.ee/30092>

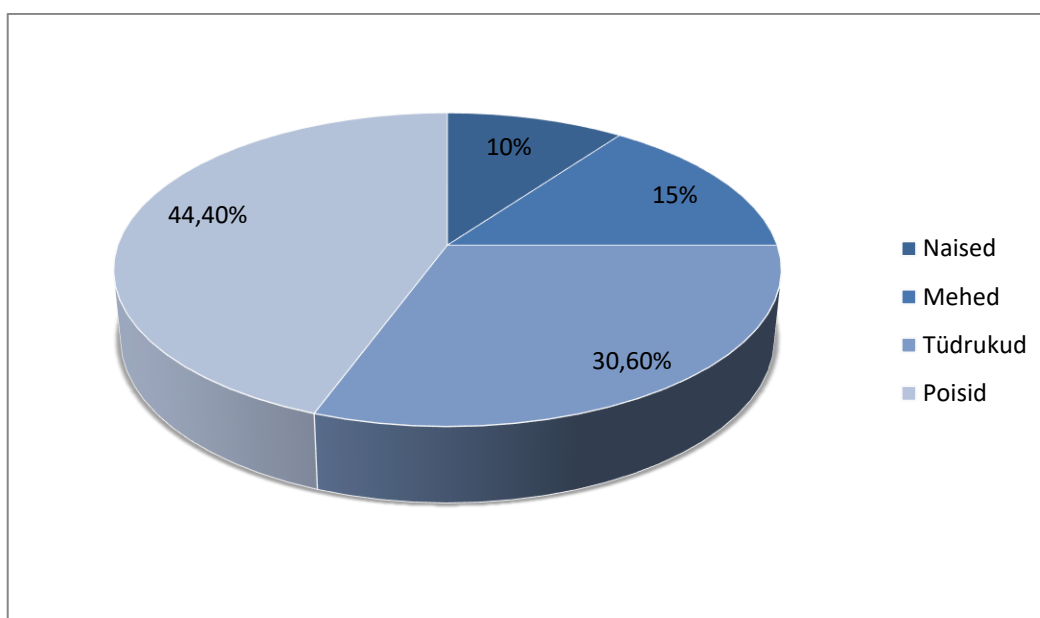
Õpikutes on kasutatud illustratsioone ja fotosid erinevatest allikatest: muuseumidest, fotopankadest ja avalikust meediast.

Õpikute illustratsioonidelt/piltidelt loetleti naiste ja meeste ning tüdrukute ja poiste arvulist esinemist enam kui 5-liikmelistes gruppides, väikestes rühmades, kahekesi või üksi.

Võrdlemiseks kasutati eraldi täiskasvanute ja laste soolist osakaalu nii klasside kui ka õppeainete lõikes.

3.1. Soolõhe digiõpikute illustratsioonidel kujutatud isikute arvus

Kokku leiti analüüsitud illustratsioonidelt 4446 isikut, sh 664 meest, 449 naist, 1359 tüdrukut ja 1974 poissi.

Joonis 1. 1.–4. klassi digiõpikute illustratsioonidel ja fotodel kujutatud isikute osakaalud vanuse ja soo lõikes

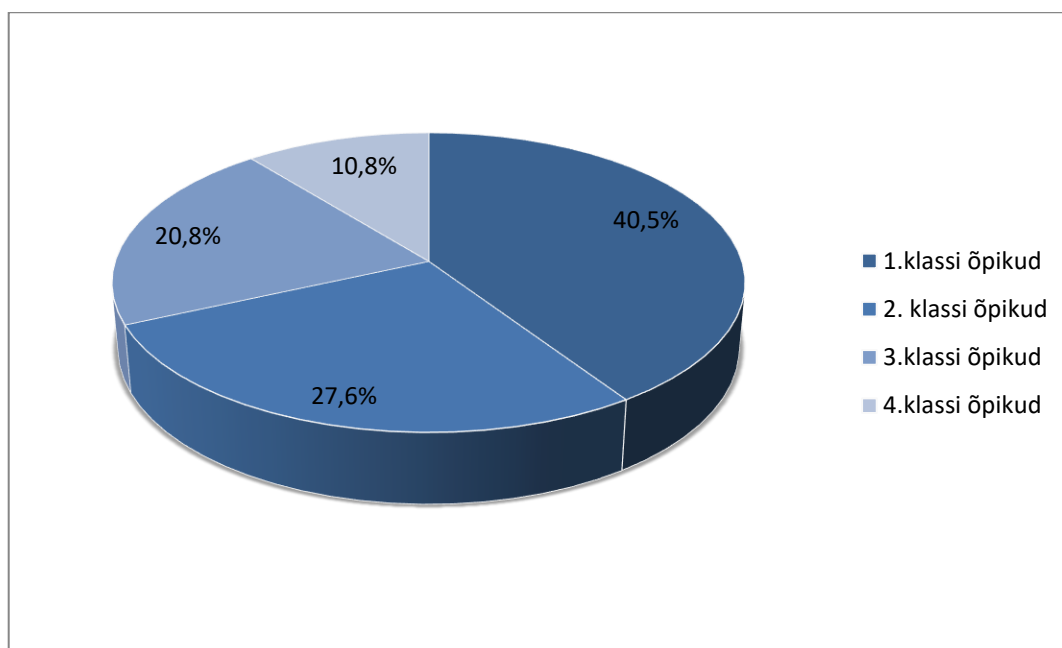
Kokku oli piltidel ja fotodel 1808 nais- ja 2638 meessoost isikut. Osakaaludena esitades saab väita, et 26 õpikus esitatud isikutest oli 40,7% nais- ja 59,3% meessoost.

Enam-vähem samasugune osakaal jääb ka siis, kui võrrelda eri vanusegruppe: täiskasvanutest oli naisi 40,3%, mehi 59,7% ning lastest tüdrukuid 40,8% ja poisse 59,2%.

Statistiliselt ilmnenu erinevus nais- ja meessoost tegelaste kujutamissageduses on veidi väiksem kui Soomes 2010. a uuritud põhikooli soome keele ja kirjanduse õpikutes, kus 61,5% esines mehi ja

33,9% naisi^{62, 63}, ning sarnane Sloveenia analoogilise kolme keeleõpiku uurimusega, mille illustatsioonidel esines 60% mehi ja 40% naisi⁶⁴.

Klassiti võrreldes on märgata, et vanemate klasside õpikutes väheneb inimesi kujutavate illustatsioonide ja fotode arv üldiselt. Ilmselt on see tingitud põhihariduse õppekava põhimõttest lähtuda esimestes klassides õpilaste vahetust kogemusmaailmast ja seosest reaalse eluga. Esimeste õppeaastate õpikud on rohkem illustreeritud, kujutatud on eelkõige elulisi situatsioone, kirjandusteoste tegelasi, mis võimaldavad noorematel koolilastel mõista teksti sisu ja tähendust. Neis on illustreeritud rohkem pere- ja koolieluga seotud sündmusi. Vanemate klasside õpikutes leidub rohkem fotosid laiemast keskkonnast.

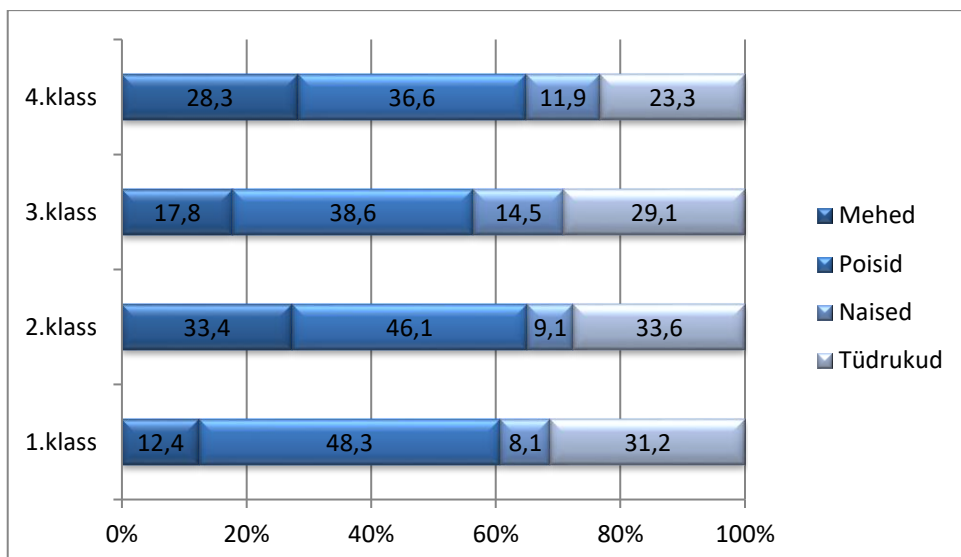
Joonis 2. 1.–4. klassi digiõpikutes kujutatud isikute arvuline jagunemine eri klasside õpikutes

Klassiastmeti jagunesid erinevalt ka eri soost ja vanusest isikute kujutised.

⁶² Tainio and Teräs 2010. *Gender in Finnish school textbooks for basic education*

⁶³ Liisa Tainio, Tiina Teräs 2010. Sukupuolijäsennys perusopetuksen oppikirjoissa https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/126079_sukupuolijäsennys_perusopetuksen_oppikirjoissa_0.pdf

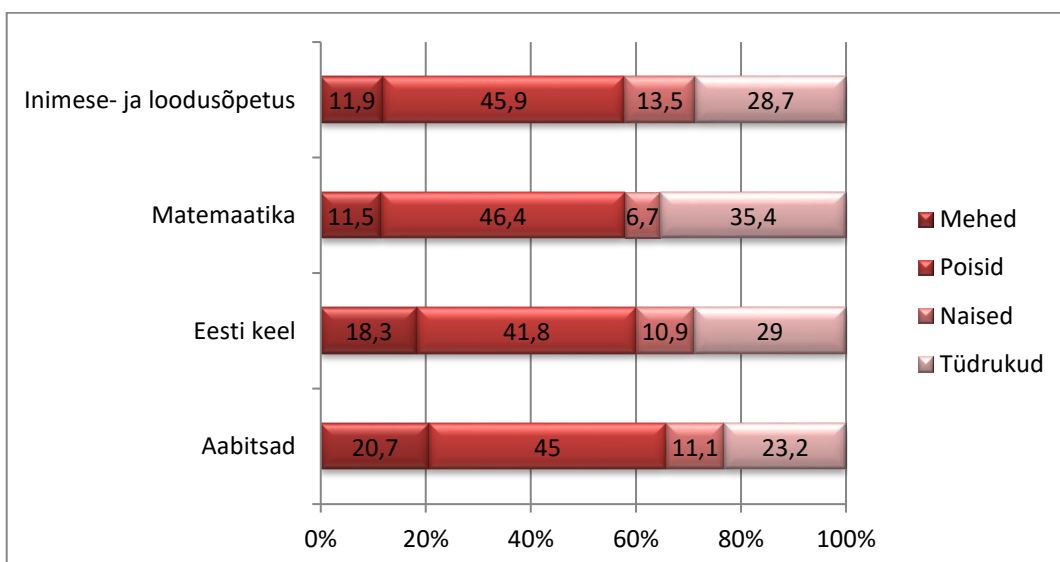
⁶⁴ Anja Sovič, Vlasta Hus (2015). Gender Stereotype Analysis of The Textbooks for Young Learners. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 186 (2015) 495–501

Joonis 3. Eri soo- ja vanusegruppidesse kuuluvate isikute kujutiste osakaal kõigist vastava klassi õpikutele kujutatud isikutest

Eri ainete õpikud on sisult ja eesmärgilt erinevad ja soolisuse representeerimine esineb eri õppeainete õpikutes erineva segadusega. Allpool on võrreldud, millised statistilised erinevused ilmnevad eri ainete õpikute illustatsioonidel ja fotodel kujutatud isikute arvudes.

Aabitsate piltidel on kujutatud mehi kaks korda rohkem kui naisi ning poisid kaks korda rohkem kui tüdrukuid. Alltoodud jooniselt on näha, et naiste ja tüdrukute kujutamist piltidel ja illustatsioonidel kasutatakse kõige harvem aabitsates ning inimese- ja loodusõpikute õpikutes.

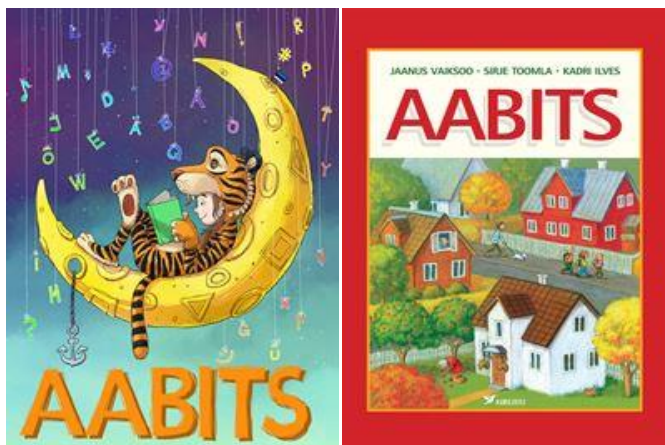
Joonis 4. Eri soo- ja vanusegruppidesse kuuluvate isikute kujutiste osakaal kõigist vastava õppeaine õpikutele kujutatud isikutest

Õppeainete keskselt lähenedes selgub, et eri ainete õpikutes on statistilised erinevused selles, kui palju eri soost isikuid on kujutatud eri suurusega gruppides.

3.2. Statistiline analüüs õppeainete õpikute kaupa

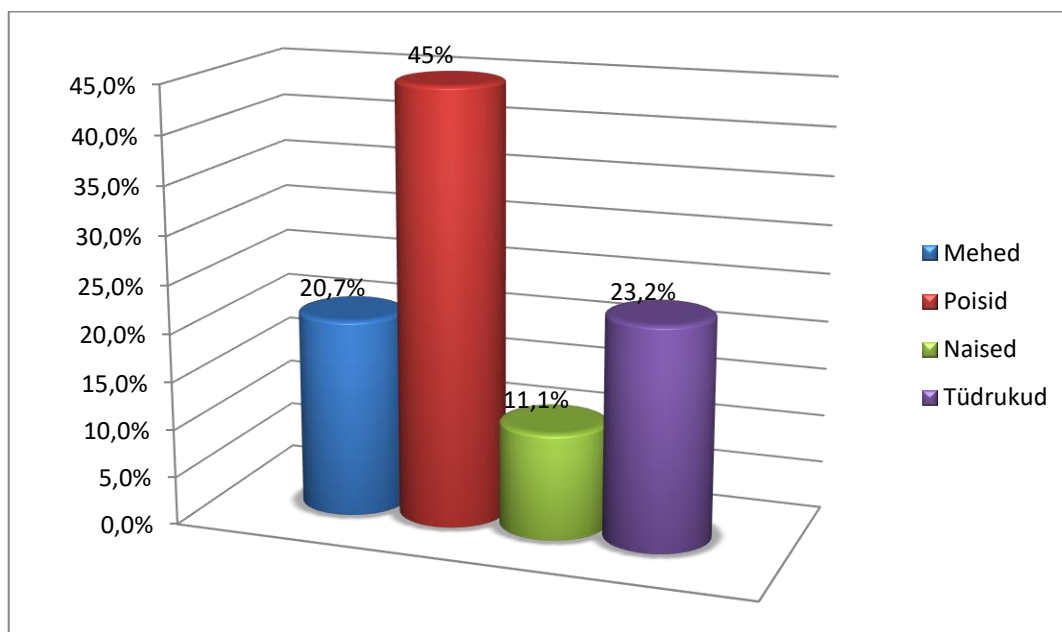
1.–4. klassi digiõpikud on keskkonnas Opiq eesti keele ja kirjanduse, matemaatika ja loodus- ning inimõpetuse ainete jaoks. Allpool on võrreldud illustratsioonidel ja fotodel esitatud isikute soolist tasakaalu eri ainete õpikutes.

3.2.1. Aabitsad

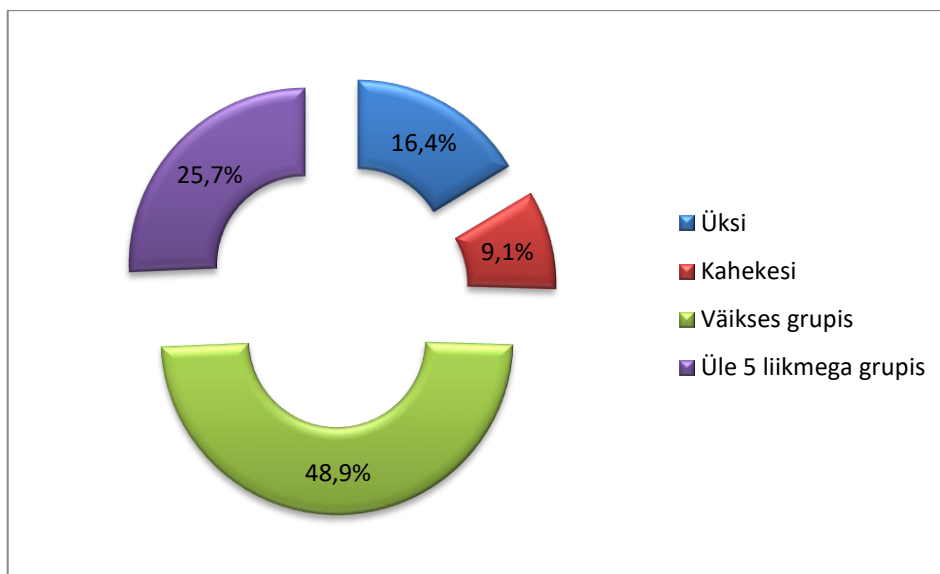
Analüüsitud kahe aabitsa illustatsioonidel oli kõigest kujutatud isikutest 34,3% nais- ja 65,7% meessoost.

Mehi ja poisse oli illustatsioonidel kujutatud kaks korda sagedamini kui naisi ja tüdrukuid.

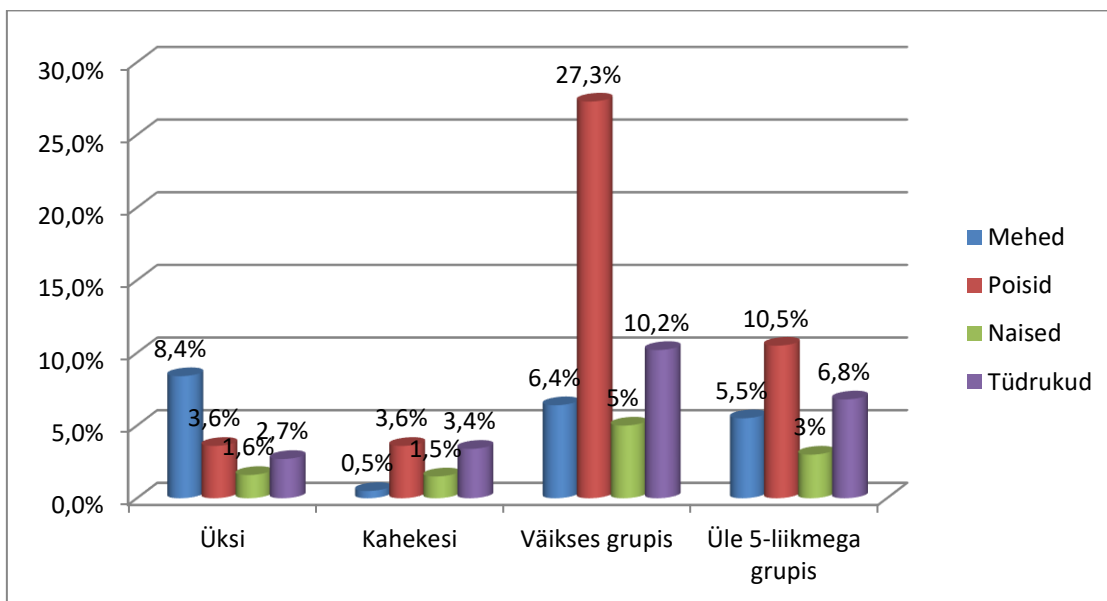
Joonis 5. Aabitsate illustatsioonidel kujutatud isikute sooline ja vanuseline jagunemine

Pea pooled kõigest isikutest olid esitatud väikestes gruppides, kus illustatsioonidel sidus tegelasi mingi ühine tegevus. Neljandik loetletutest leidis illustatsioonidel, kus oli tegemist suurema grupiga.

Joonis 6. Aabitsates kujutatud isikute jagunemine eri suurusega gruppidesse

Erinevust protsendipunktides mõjutab see, millistes suhetes on isikuid kujutatud. Mehi on esitatud üksi, individidena pea viis korda rohkem kui naisi (Vt joonis 7). Ühes aabitsas on näiteks 74 pildist 39-l ainult poisid ja mehed, vaid viiel on ainult naised ja tüdrukud.

Joonis 7. Eri vanuses ja soost kujutatud isikute jagunemine eri suurusega gruppidesse (osakaal kõigist aabitsates kujutatud isikutest)

Üksi või konkreetse isikuna kujutatud meessoost tegelaste arvu suurust mõjutab eelkõige lasteraamatust võetud katkendi peategelase korduv esitamine üksi ja erinevates situatsioonides.

Aabitsate illustatsioonidel esinevate tüdrukute ja poiste osakaal on rohkem tasakaalus, vaid väikestes gruppides on poiste kujutiste arvuline ülekaal märkimisväärne.

Aabitsates on alustatud tavapäraselt lapsest ja tema perekonnast ja lähtutakse printsiibist liikuda lähemalt kaugemale.

Statistiline erinevus on seotud nii aabitsate ideoloogilise kontseptsiooni – koostada tekstid kasutajatega ühealase lapse elu najal – kui ka illustraatoripoolsete valikutega. Aabitsates jutustatakse tähtede ja sõnade õpetamise käigus ühe pere lugusid.

Kirjeldatava perekonna sooline struktuur mõjutab ka kujutatavate sugude osakaalu. Mõlema aabitsa puhul on keskseks tegelaseks üks õpilane – ühes aabitsas on selleks poiss, teises tüdruk. Poiss kuulub peresse, kus peale ema ja isa on veel kaks venda ja õde. Kolme poisi tegevuste kajastamine mõjutab poisstegelaste kujutamise ülekaalu. Teise aabitsa tüdruku lähimateks sõpradeks on kaks poissi ja üks tüdruk, ja kuigi põhitegelased on soolises tasakaalus, on aabitsas pilte poistest täpselt poole rohkem.

Ühe aabitsa puhul on kunstnik valinudki illustreerimiseks rohkem neid situatsioone, kus tegutsevad kaks või enam poissi. Sama tendentsi on märgata teises aabitsas, kus lisaks on kasutatud tekste lasteraamatust, mille peategelaseks on mees, keda on kujutatud ka illustratsioonidel. Fotodel toodud isikud (näitlejad) on võetud ühe aabitsa tegelaste tegevusi ilmestavatelt lühifilmidelt, mis on digiõpiku osaks ja ilmestavad aabitsa peategelase tegevusi ja juhtumeid.

Aabitsatest ilmnes, et kõige suurem sugude arvuline erinevus oli selles, keda on kujutatud väikses grupis. Poiste ühiseid tegevusi on kujutatud kordades rohkem kui tüdrukute ühistegevusi, nii koolis, klassis kui ka vabal ajal.

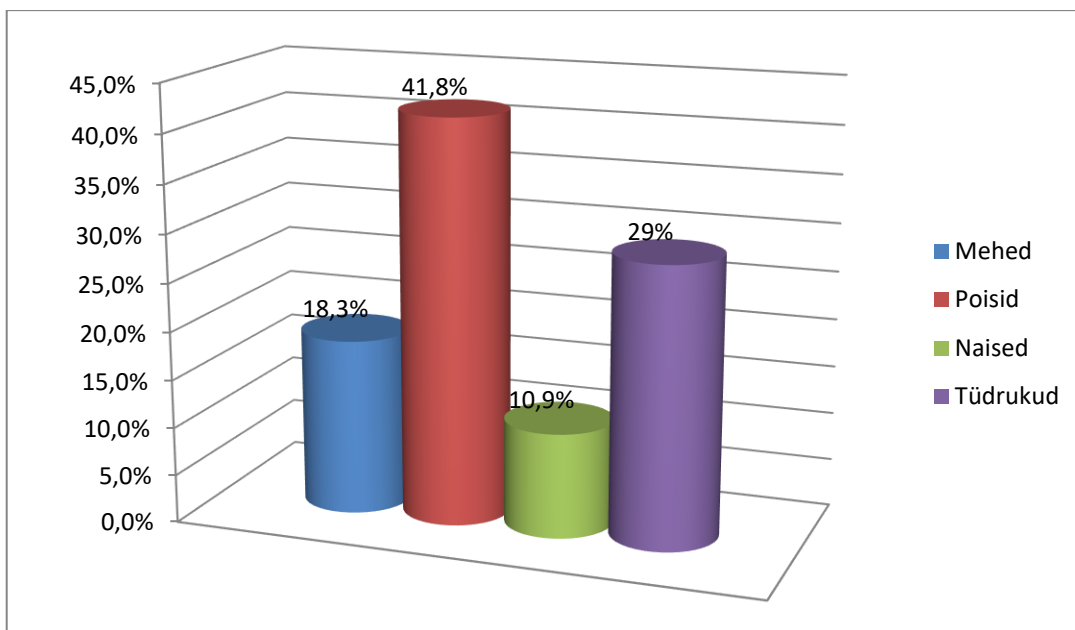
3.2.2. Eesti keele õpikud

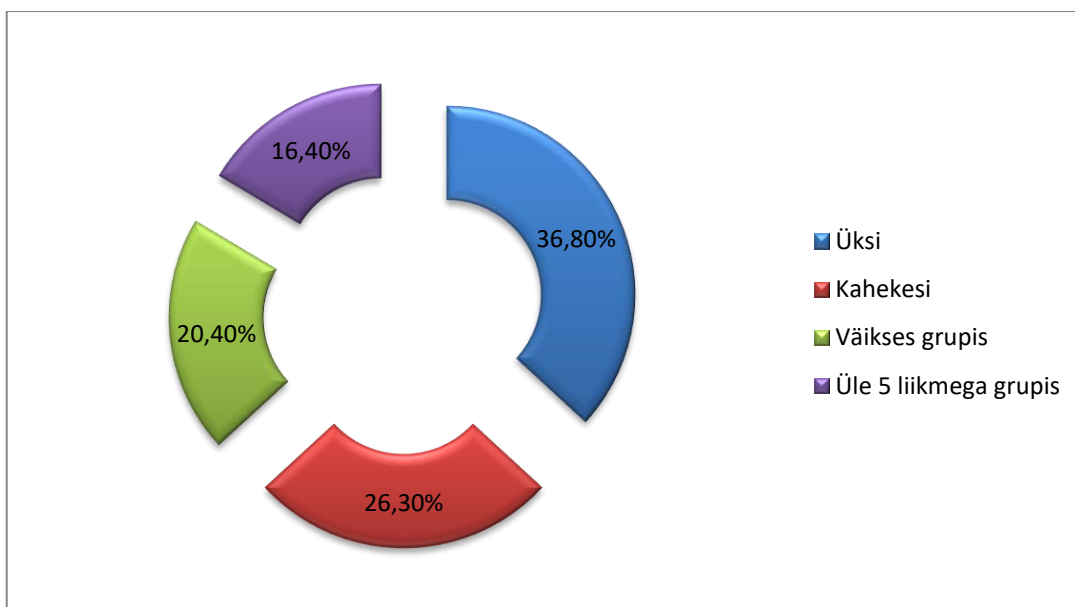
Eesti keele õpikud sisaldavad nii keele- kui kirjandusõpetust. Suure osa moodustavadki tekstid eesti ja välismaa lastekirjanikelt. Kuna enamasti on lasteraamatutest võetud katkendite juurde lisatud originaalide illustratsioonid, sõltub palju sellest, kes on raamatu peategelasteks, millised illustratsioonid on õpikusse valitud ja kui sageli esineb pilte ühest peategelastest.

Kõik õpikud on eriilmelised, koostatud erinevate autorite grupi poolt, kusjuures 20 autori seas on vaid kaks meest. Digiõpikute mahud on erinevad, kõikudes 67-st peatükist 170-ni. Kokku analüüsiti 852 peatüki illustratsioone.

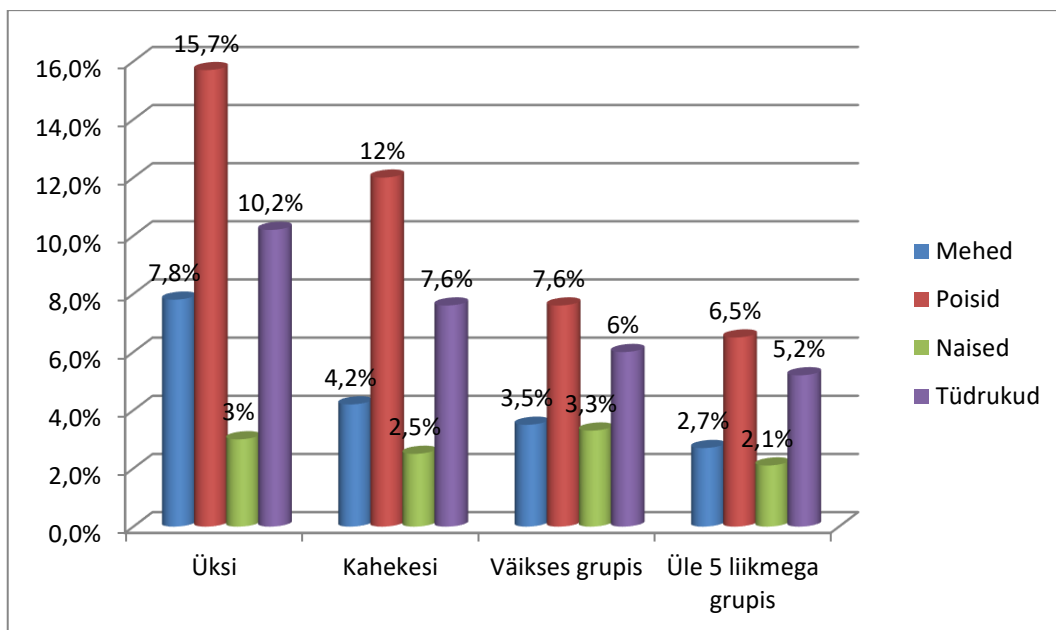
1.–4 klassi eesti keele digiõpikuid oli Opiq keskkonnas seitse. Seitsme õpiku illustratsioonidel ja fotodel kujutatutest oli naissoost isikuid 39,9% ja meessoost isikuid 60,1%. Täiskasvanuid oli nende seas 18,1% ja lapsi 81,8%.

Joonis 8. Eri soost ja vanuses kujutatud isikute osakaal eesti keele õpikutes kujutatud isikutest

Joonis 9. Eesti keele õpikutes kujutatud isikute jagunemine eri suurusega gruppidesse

Joonis 10. Eri vanuses ja soost kujutatud isikute jagunemine eri suurusega gruppidesse (osakaal kõigist eesti keele õpikutes kujutatud isikutest)

Alates kolmandast klassist pannakse rohkem rõhku tekstide mõistmisele ja analüüsimisele ning grammatikaküsimustele, seetõttu väheneb ka üldine inimesi kujutavate illustatsioonide arv.

Eesti keele õpikutes on valdavalt tegemist nn **representatiivse funktsiooniga** illustatsioonidega, mis on kas õpiku illustraatori poolt joonistatud või lastekirjanduse originaalteosest võetud. Nii mõnigi kord on kasutatud tegelaskuju/tegevuste illustreerimiseks kirjandusteose illustatsioonide.

Kõige suuremad statistilised erinevused on selles, kui palju eri soost isikuid on kujutatud üksi. Väga populaarsetena on õpikutesse jõudnud meie lastekirjanduse onu Heino, onu Ööbik, härra Huu, aga ka mõned välisautorite meestegelased.

Naiste ja meeste arvu erinevust üksi kujutatute hulgas mõjutab osaliselt see, mis soost kirjanikke on tutvustatud fotodel. Nii välismaa kui eesti lastekirjanduse autoritest, kelle fotod on õpikutes, on 63,6% mees- ja 36,4% naissoost.

Spetsiifiliselt identifitseeritavate individidena on mehi esitatud sagedamini kui naisi ka riigitegelastena, presidentidena, kirjanikena, kultuuritegelastena.

Naissoost isikute sagedasem esinemine väikeses grupis on seotud nende rollidega: õpetajad klassis, emad ja vanaemad lastega.

Interpreteeriva ja süstematiseeriva funktsiooniga pilte on üksikuid seoses fraseologismide, vanasõnade või kõnekäändude selgitamisega, õigekirja küsimustega või peatükkide sisu kokkuvõtva iseloomustamisega.

Motiveerivate piltidena esinevad tüdrukute ja poiste kujutised ülesannete ja harjutuste juures või dialoogides. Suur sugude arvuline erinevus üksi kujutatud laste piltides on osaliselt tingitud ühes õpikus motiveerivat funktsiooni täitva poisi pildi sagedasest kasutamisest.

Üksikult õpikuid võrreldes on aga erinevused nais- ja meestegelaste arvudes suured. Antud analüüs ei võimalda leida otsest seost lastekirjanike sooga. Näiteks on ühe õpiku ilukirjanduslike tekstide tegelasteks 30 mees- ja 15 naissoost tegelast isegi siis, kui kasutatud tekstide nais- ja meesautorite arv on võrdne. Kahes teises õpikus on kirjanduslikus tekstis esinevate tüdrukute ja poiste osakaal enam-vähem võrdne, kuigi naisautorite tekste on kasutatud õpiku koostamisel rohkem kui meesautorite omi.

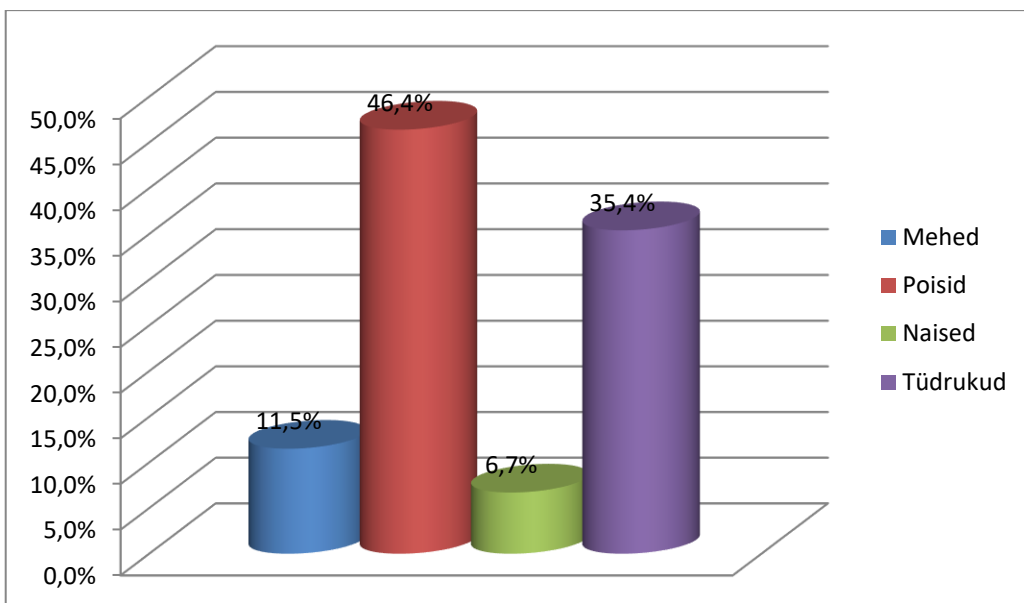
3.2.3. Matemaatika õpikud

Opiq keskkonnas on kaheksa 1.–4. klassi matemaatika digiõpikut, milles kokku on 695 peatükki.

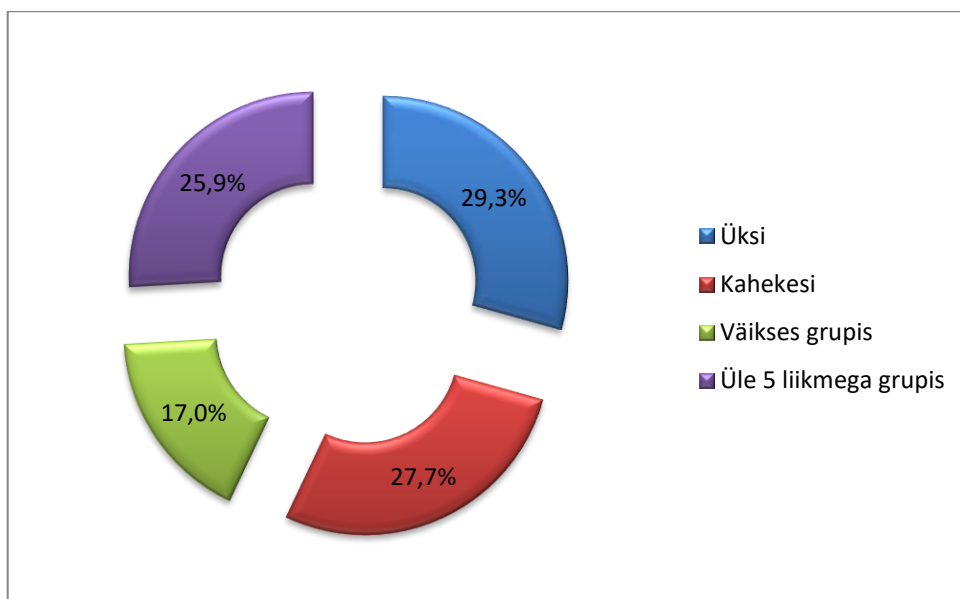
Kõigi kaheksa õpiku illustatsioonidel ja fotodel kujutatud isikutest oli naissoost 42,1% ja meessoost 57,99%.

Mõlema kirjastuse põhikooli õpikukomplektid (1.–3.kl) on koostanud ühed ja samad autorid – Avita õpikud kaks naisautorit ja Koolibri õpikud kolm naisautorit. Nagu õpikute kaanteltki näha, on ka nende kujundajad ja illustraatorid olnud samad. Neljanda klassi matemaatikaõpikute autoriteks on üks naine ja neli meest.

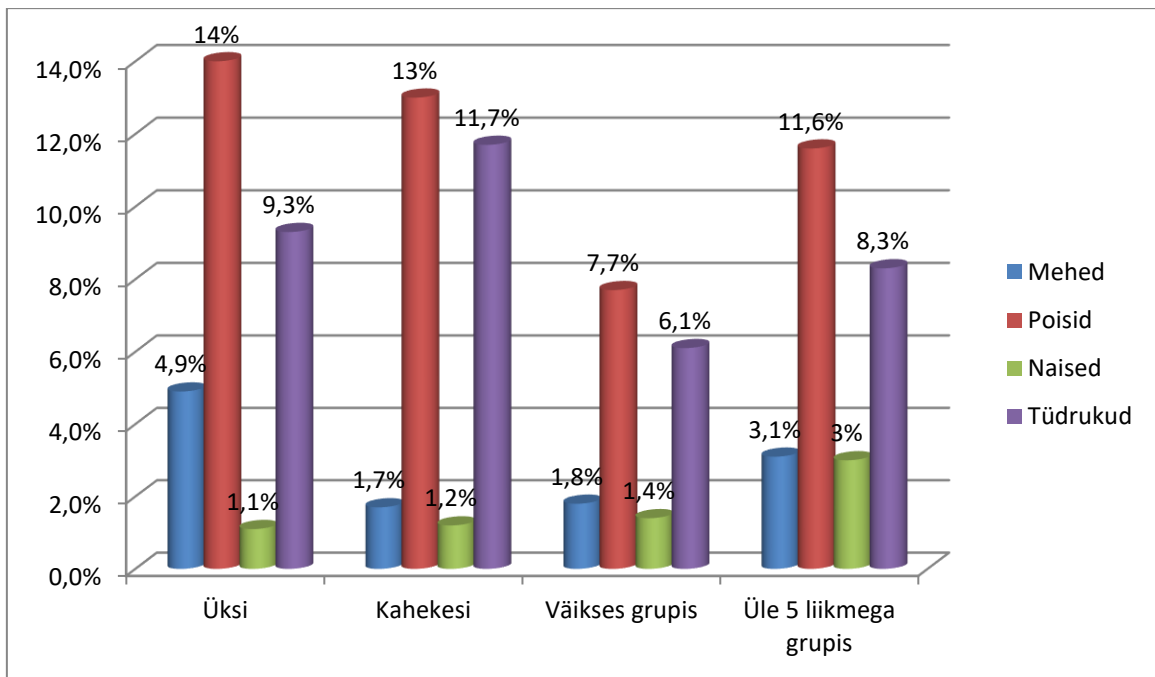

Joonis 11. Eri soost ja vanuses isikute osakaal matemaatika õpikutes kujutatud isikutest

Matemaatikaõpikutes on isikuid ülekaalukalt kujutatud kas üksi või kaheliikmelises rühmas.

Joonis 12. Matemaatika õpikutes kujutatud isikute jagunemine eri suurusega gruppidesse

Joonis 13. Eri vanuses ja soost isikute jagunemine eri suurusega gruppidesse (osakaal kõigist matemaatika õpikutes kujutatud isikutest)

Suurim erinevus üksi kujutatud naiste ja meeste arvus on eelkõige mõjutatud sellest, milliseid ajaloolisi tegelasi, sportlasi, suurkujusid on õpikusse tutvustamiseks valitud. Ja nende seas on mehed arvulises ülekaalus.

Nagu jooniselt 13 näha, pole tüdrukute ja poiste kujutiste esinemissagedustes nii suuri erinevusi kui oli täiskasvanute puhul. Nais- ja meessoost tegelaste kujutamise sagedust mõjutavad ülesannete sõnastused ja neis on tegutsejateks nii poisid kui ka tüdrukud.

Representeerivat funktsiooni täidavadki peamiselt ülesannete sisuga seotud joonistused, mis aitavad visuaalselt kaasa millegi loendamisele, mõõtmisele.

Väiksemad erinevused tüdrukute ja poiste kujutamise arvus on suuresti tänu sellele, et Koolibri kirjastuse poolt avaldatud kolme esimese klassi õpiku peategelasteks on tüdruk ja poiss. Nii on ülesannete juures näidatud lahendajatena nii poissi kui ka tüdrukut, kes ka omavahel suhtlevad ning teineteise teadmisi täiendavad. Samuti on sümbolitena läbivalt kasutatud kas poissi ja tüdrukut kordamööda või koos mingit matemaatika põhitõde meelde jätmas.

Nimetatud kolme matemaatikaõpikut võiks pidada kõigi vaadeldud õpikute seas soolise tasakaalu poolest parimateks näideteks ja eeskujudeks, sest illustratsioonid vahendavad nii sugude võrdsuse kui ka tüdrukute ja poiste koostöö põhimõtteid.

Korrutis ei muutu, kui muudan tegurite järjekorda.

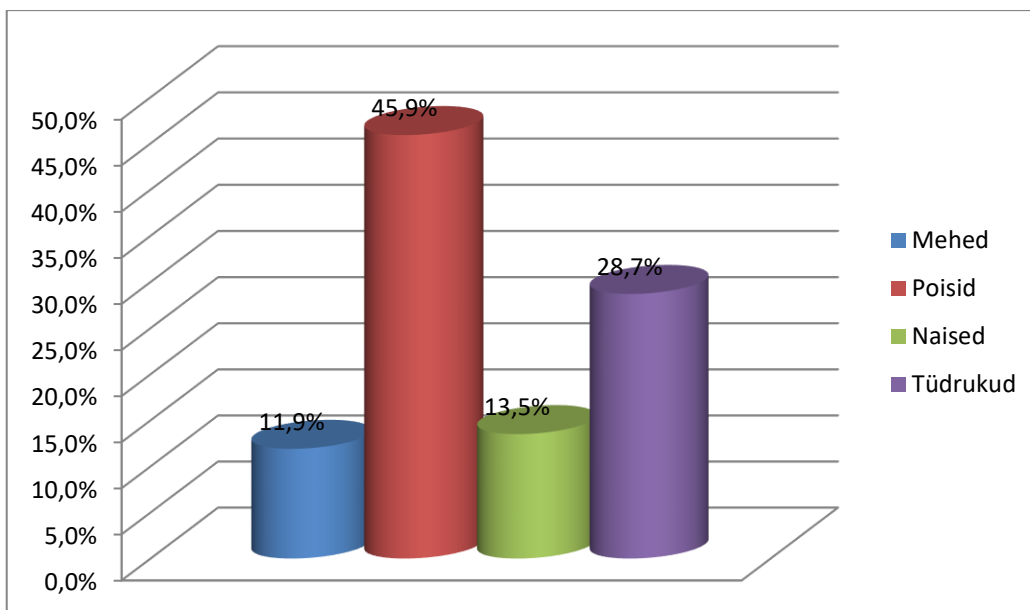

3.2.4. Loodus- ja inimeseõpetuse õpikud.

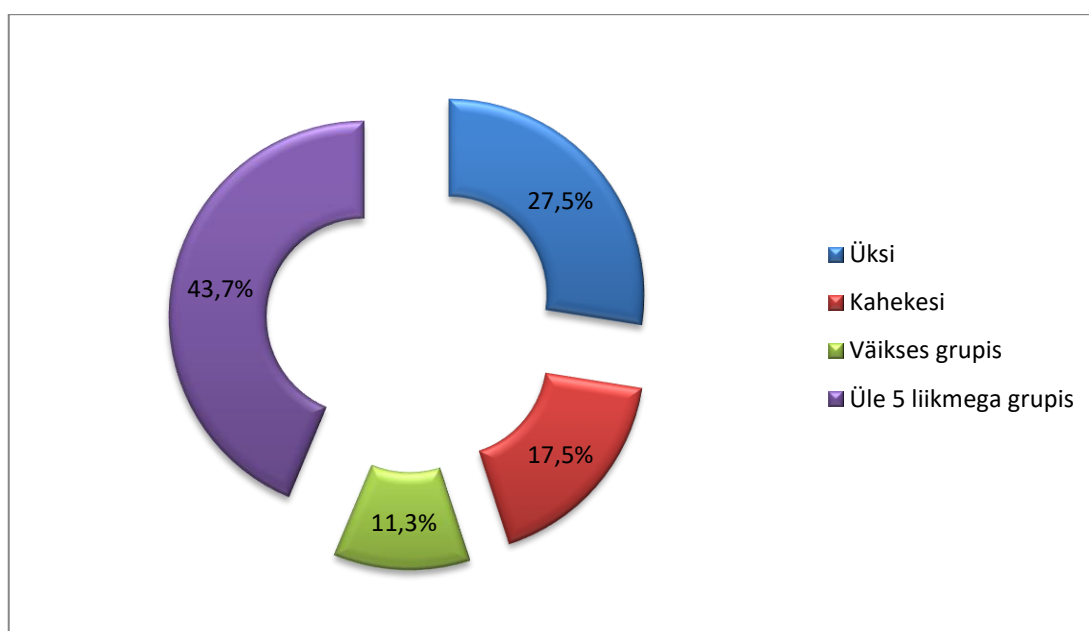

1.–4.klassi loodus- ja inimeseõpetuse õpikuid oli kokku 9. Õpiku autoriteks on 9 naist ja 14 meest. Üheksa õpiku kokku 395 peatüki illustratsioonidel ja fotodel kujutatud isikutest oli naissoost 42,2% ja meessoost 57,8%.

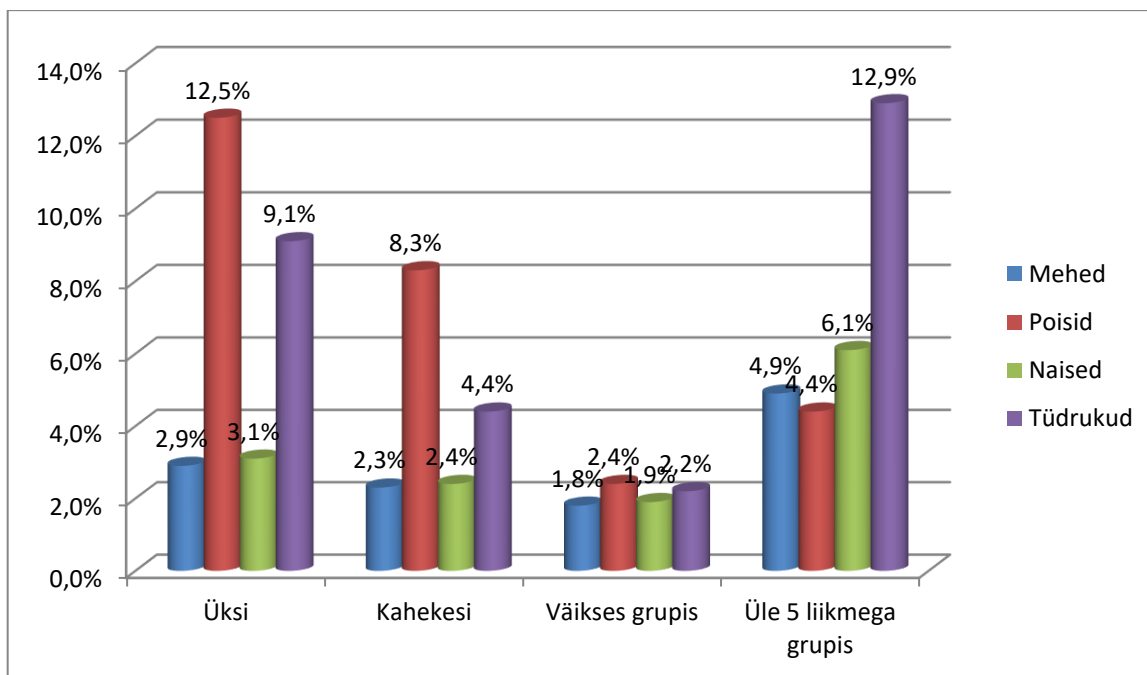
Õpikute piltidel kujutatud isikutest moodustasid täiskasvanud 25,4% ja lapsed 74,6%.

Joonis 14. Eri soost ja vanuses isikute osakaal loodus- ja inimeseõpetuse õpikutes kujutatud isikutest

Joonis 15. Loodus- ja inimeseõpetuse õpikutes kujutatud isikute jagunemine eri suurusega gruppidesse

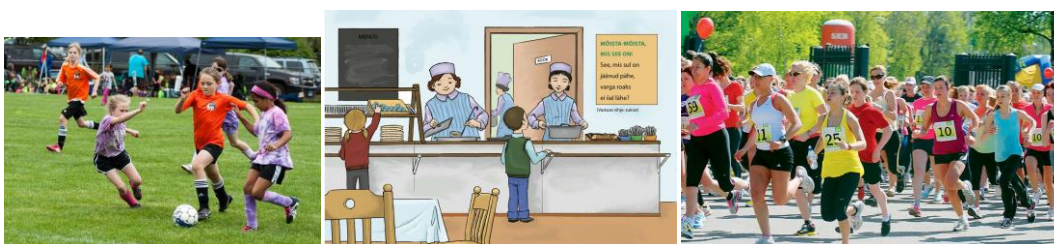

Joonis 16. Eri vanuses ja soost isikute jagunemine eri suurusega gruppides (osakaal kõigist loodus- ja inimeseõpetuse õpikutes kujutatud isikutest)

Loodus- ja inimeseõpetuse õpikute illustratsioonid on valdavalt representatiivsed, kirjeldades elu meie ümber või erinevate nähtuste toimimist.

Üksi või kahekesi kujutatud poiste suurem hulk on osaliselt tingitud sellest, et ühes õpikus on nn peategelaseks poiss, kelle tegevusi on illustratsioonidel kajastatud.

Naiste ja tüdrukute arvulise ülekaalu taga suuremates gruppides on eelkõige spordi- ja muid massiüritusi, aga ka koolielu kujutavad pildid.

Loodus- ja inimeseõpetuse õpikutes on representeerivas funktsioonis tunduvalt rohkem fotosid kui muudes õpikutes. Õppekava kohaselt käsitletakse just loodus- ja inimeseõpetuses teemasid, mis seotud inimese tervise, elu- ja töölaadiga, soospektist käsitletakse naistele eriomast reproduktiivset funktsiooni.

Statistilisest analüüsist selgus, et kõige suuremad soolõhed isikute kuvamisel ilmnesid aabitsates ja loodus- ning inimeseõpetuse õpikutes, kõige väiksemad olid need matemaatika õpikutes. Kuna

kõige rohkem inimesi kuvavaid illustratsioone ja fotosid oli esimese kahe klassi õpikutes, on oluline analüüsida, milliseid sõnumeid neist saab välja lugeda.

Tabel. 1. Nais- ja meessoost isikute kuvandite osakaal eri ainete õpikutes

	Naised ja tüdrukud	Mehed ja poisid	Lõhe protsendipunktides
Aabitsad	34,3%	65,7%	31,4
Eesti keele õpikud	39,9%	60,1%	20,2
Matemaatika õpikud	42,1%	57,99%	15,8
Loodus- ja inimeseõpetuse õpikud	42,2%	57,8%	30,6

Kõik illustratsioonid, millel on kujutatud inimesi, ei ole sooaspektist vaadatuna sugugi neutraalsed. Meeste ja poiste ülekaalulist esindatust võib tõlgendada kaudse diskrimineerimisena kui see mõjutab tüdrukute enesehinnangut, loob eelduse naiste ja meeste sotsiaalselt ebavõrdsete suhete taastootmisele või juurutab arusaama, et elu ühiskonnas käibki meestekesksete normide järgi.

Nii võib oletada, et õpikutel kui variõpekava osal ongi oma roll selles, et kooliõpilased omistavad meessoole selged eelised võimu, mõjukuse, võimaluste, lubatavuste ja vabaduste, samuti vähemate nõuete ja kohustatuse osas.⁶⁵

⁶⁵ Kuurme, T. (2016). Õpilaste tõlgendused soolistest eelistest ja normaalsustest. Sugu ja haridus keeles ja meeles. Artiklikogumik. 2016. ENÜ Sihtasutus. http://www.haridusjasugu.ee/wp-content/uploads/Opilaste_tolgendused_soolistest_eelistest_ja_normaalsustest.pdf

IV Kvalitatiivne analüüs – kes on ja mida teevad naised ja mehed, tüdrukud ja poisid piltidel?

4.1. Illustratsioonide üldiseloostus

Kui õpikute illustratsioonide alusel on loetletud, kui palju on kujutatud nais- ja meessoost tegelasi ja millistes suhetes (suures või väikses grupis, kahekesi või üksi), siis kvalitatiivse analüüsi eesmärgiks on analüüsida, millises kontekstis, rollides ja suhetes ning milliste atribuutidega on seostatud eri soost ja vanuses isikuid. Millised on need illustraatorite käes olevad vahendid, millega sugusid representeeritakse?

Tüpiiseerimine iseenesest on vajalik asjadest arusaamiseks. Inimeste tüpiiseerimise alused on enamasti lihtsad, kergesti mõistetavad ja laialt tunnustatud kategooriad – soolisus, vanus, rahvus, elukoht, sotsiaalne roll jms. Stereotüüpidega on tegemist siis, kui need muutuvad utreerituks, lihtsustatuks ja inimeste iseloomujooned, omadused jms taandatakse üksnes nendele alustele. Stereotüüpidega rõhutatakse ja kinnistatakse erinevused väidetavate põhiolemustena ja muutumatutena ehk nn loomulikena. Stereotüübid on oma olemuselt jäigad, välistavad ja suletud, sest toetuvad meie-nemad, tüdrukud-poisid, naised-mehed vastandamisele. Peamiselt kehtivad stereotüübid maskuliinsuse-feminiinsuse, soorollide või naistele ja meestele sobivaks peetud tegevuste kohta.

Kogu soolise ebavõrdsuse tekke- ja taasloomise mehhanism koosneb kolmest omavahel seotud etapist: kahe soogrupi eraldamine stereotüüpsete soorollide ja eelarvamuste alusel, nende vastandamine, millega kaasnevad väärtuselise varjundiga hinnangud ja olukorra normaliseerimine ehk sotsiaal-kultuuriliselt väljakujunenud olukorra normaalseks ja muutumatuks pidamine.

Ühiskonnaliikmed saavad mõjutada aegunud eelarvamusi, müüte ja stereotüüpe sugudest ja soosuhetest, kui nad neid märkavad, teadvustavad, kahtluse alla seavad ja selle üle arutavad.

Kõigist analüüsitud õpikutest võib leida erinevatel eesmärkidel lisatud illustratsioone, mis samaaegselt võivad nii vahendada kui ka vähendada ühiskonnas kehtivaid arusaamu sugudest, naistest ja meestest, poistest ja tüdrukutest ning nendevahelistest suhetest.

Kuna nn sooaspekti arvestamine pole reaalsuses veel saanud kuigi konkreetset sisu ja erinevates valdkondades võib seda vägagi mitmekesiselt tõlgendada, on allpool toodud järeldustele lisatud näiteid vaadeldud õpikute illustratsioonidest, piltidest ja animatsioonidest. Eesmärgiks pole võrrelda erinevaid õpikuid või anda hinnanguid, vaid juhtida lugejate tähelepanu soolisuse konstrueerimise sellistele aspektidele, mida võiks silmas pidada või eeskujuks võtta nii õpikute autorid, kujundajad, illustraatorid kui retsenseerijad ja kirjastajad.

Analüüsitud on erinevaid aspekte:

- milliseid tegevusi tuuakse välja seoses nais- ja meessoost tegelastega eri tegevuskeskkondades, pere- ja avalikus sfääris
- kas nais-ja meestegelaste representeerimine kinnitab või lõhub soostereotüpe
- kas ja kuidas taastoodavad illustratsioonid arusaamu sugudele esitatavatest rolliootustest
- kas illustratsioonid toetavad tüdrukute ja poiste koos või eraldi tegutsemist?

Analüüsi käigus püütakse leida parimaid praktikaid – milliseid võimalusi on digiõpikutes juba kasutatud soolise tasakaalustatuse saavutamiseks ja soostereotüüpide kummutamiseks.

Õpikutes kuvatud isikute kategoriseerimise kõige olulisemateks markeriteks on vanus ja soolisus.

Soolisuse tähistamiseks joonistustel kasutatakse eelkõige väljanägemist, riietust ja liigutusi, aga ka käitumist. Soolisuse kujutamise viise on arvukalt – piisab ühest pikemast patsist või juuksesalgust, habemest või vuntsist, näoilme, poosist ja žestidest, et selgeks saada, kellega on tegemist. Paljudel juhtudel on kujutatud isikutele kirjutatud juurde ka inimeste eesnimed, mis võetud õpiku tekstist või isikustatult sõnastatud ülesannetest.

Ükskõik, millise funktsiooniga pilte on õpikutesse lisatud, on need seotud autorite/kunstnike sooliste ettekujutuste ja arusaamadega sellest, millistena nähakse naiste ja meeste, tüdrukute ja poiste rolle ning omadusi.

4.1.1 Sooaspekt dekoratiiv-kujundusliku funktsiooniga pildidel

4.1.1.1. E-õpiku lehe (alapeatüki) pealdises või taustas kasutatud nn dekoreeriva funktsiooniga illustratsioonid ja fotod

Õpiku lehe kujunduses on enamasti kasutatud digitaalselt töödeldud fotode paigutamist pealdisesse, mõnel juhul ka kogu lehe alumise poole taustaks.

Osade puhul on tegemist originaalfotodega, kus on kasutatud ühte või mitut modeli, objekti, aga sageli on fotod võetud fotopankadest, mida on fototehniliselt töödeldud vähemmärgatavaks (vähendatud algset formaati, muudetud läbipaistvust jms).

Teist tüüpi pealdiste taustad on sellised, kus on kasutatud õpikus esinevaid illustratsioone ja joonistusi.

Näiteks ühe eesti keele õpiku puhul on veebilehe taustaks ja mõtlemis- ning arutlemisülesannete juures kasutatavatel fotodel kujutatud tüdrukut, kellega on seostatud lennukust ja lendamist, kaugele ja kõrgele pürgimist, uudishimu (korduva motiivina on binokli ja pikksilma kasutamine) ja vaid ühel juhul on näha samalaadset fotot paberlennukil lendavast poisist. Ühelt poolt võib olla tegemist tüdrukute eneseteadlikkuse tõstmisega, aga teiselt poolt ka poistesse teistlaadse suhtumisega. Õpiku kaanepildil on poiss, kes kaabu peas ja peoriided seljas istub metsas palgil ja loeb raamatut, alapeatükkide pealdistes on kujutatud poisse harva (vaid neljal korral): istumas metsas puu otsas, nõõriga kokkuseotud raamatupakk kõrval; istumas paadis ja lugema; kirjutamas klaastahvlile ning lendamas paberlennukil. Kaks esimest fotot pärineksid justkui üle-eelmisest sajandist, kus poisslapsed kandsid suviti õlgaabusid.

Kõikide õpikute võrdlusest ilmneb, et lehepäisesse paigutatud fotopankadest võetud piltide puhul on sugude tasakaalule ja isegi nahavärvi mitmekesisusele juba tähelepanu pööratud. Ainsaks puuduseks selliste fotode puhul on see, et need tunduvadki nn välismaised, ja fotodel kujutatud isikud ei ole pildistatud meie kultuuriruumis.

Näiteks on ühe õpiku kujunduses keskmiselt rohkem nuputamist vajavate ülesannete (nn Matemaatika Klubi) tähistamiseks kasutatud mõtleva ja avastava poisi kujutisi, tüdrukuga ja poisi pilti, loomi ja poissi.

Kõigist neist sümbolpiltidest moodustavad kaks esimest 50 %, tüdrukut ja poisi koos kujutav joonis 28,3%, loomad 19,6 %. Mitte kordagi pole Matemaatika Klubi tähistatud ühe mõtleva või taipava tüdrukuga.

Matemaatika Klubi sümbolina paralleelselt kasutatud tüdrukuga ja poisi kuvandite puhul võib märgata, et soolist erinevust emotsioonides on püütud rõhutada sellega, et poiss ütleb rusikas käega võiduka „Yes’i“, tüdruk aga on ise õnnelik oma taibukuse üle.

Ülesannetega veidi paindlikumalt seotud poissi pähklikoores, kes ülesandeid „vaatab“, on kuvatud küll peamiselt üksi, aga mõnikord ka nõuandjana:

Sooliselt tasakaalustatud lähenemisel on õpikutes kuvatud ülesannete juures nii tüdrukut kui ka poissi koos või kordamööda.

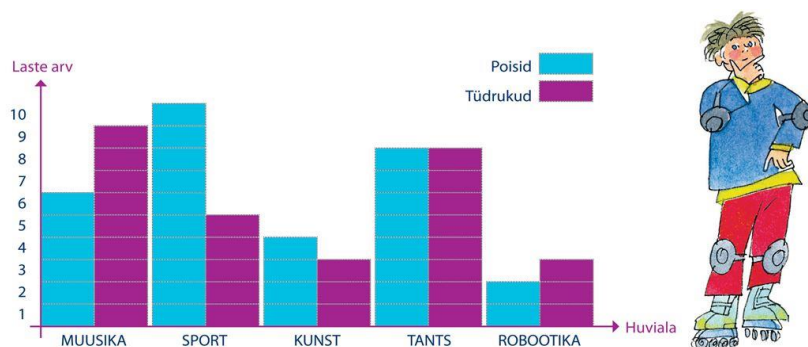
Animatsioonide sissejuhatamiseks on kasutatud poiste kuvandit. Näiteks tõstab raske ja keerulise kirjatehnika pealkirja üles poiss, kes juhatab ka tähestiku tähtede kirjutamise juurde. Allan Kasuki laulude kuulamiseks püüab videoklipis tähelepanu joonispoiss.

4.1.1.3. Tekstiga nõrgalt seotud või seostamata illustratiivse eesmärgiga joonistused

Eristuva alagrupi illustreerimises moodustavad sellised, kus on kujutatud isik(ud), kes oma pilguga osutavad olulisele tekstiosale või joonistusele või lihtsalt täidavad tühja ruumi mõne teksti kõrval. Selliseid õpikulehe kompositsioonis esitatud kuvandeid on nii poistest kui ka tüdrukutest, ja kui neid on vahelduvalt kasutatud teineteisele järgnevates peatükkides enam-vähem võrdsel hulgal, võivad nad motiveerida ka mõlemast soost õpilasi.

Juhul, kui valdavalt kasutatakse ühest soost isikute kuvandeid, võib see tekitada küsimusi selle kohta, miks üks või teine sugu on just esile tõstetud. Näiteks on diagrammi kõrval, mis iseloomustab tüdrukute ja poiste osalemist huviringides, mõtisklev poiss spordivarustuses, mis võib kanda tähendust, et poisiks olemise juurde peabki sportimine kuuluma rohkem kui muud huvialad.

4.1.2. Sooaspekt representeerivatele illustratsioonidel

Kõige enam on õpikutes kasutatud representeerivaid pilte ja illustratsioone, mis iseloomustavad ja peegeldavad meie ühiskonnas kehtivaid tavasid ja norme eraelus. Suur osa neist on leitavad aabitsatest, eesti keele ja kirjanduse õpiketest, aga ka muudest õpiketest, mis on koostatud mõne lapstegelase vaatenurgast lähtudes.

4.1.2.1. Naised ja mehed kui emad ja isad, tüdrukud ja poisid kui õed ja vennad

Kui 2002. a uuritud õpikutes ilmnes väga selge sooline rollijaotus kodutööde tegemises, siis vaadeldud õpikutes selliseid väga traditsioonilisi perepilte, kus ema on köögis ja isa diivanil, ei leidunud ühtegi. Isegi siis, kui illustratsioon on kodutööde osas traditsiooniliselt tüüpiline, tuleb tekstist välja, et kõik lähevad emale appi. Hingelise läheduse hoidja ja kasvataja rollis on pea alati ema.

Soolised käitumismustrid peres on muutunud ja muutumas – kui traditsiooniliselt kujutati isasid vähem läheduse pakkujana ja lapse eest hoolitsejana, siis mõnelgi õpikupiltidest on esiplaanil head suhted isade ja poegade ja tütarde vahel. Isade ühistegevusi lastega on kuvatud rohkem koduvälistes tegevustes.

Kuigi paljud illustratsioonid iseloomustavad perede ühistegemisi ka väljaspool kodu, on valdavalt emad ja vanaemad need, kes toimetavad köögis, hoiavad haigeid lapsi, on hoolitsevad ja kasvatavad lapsi.

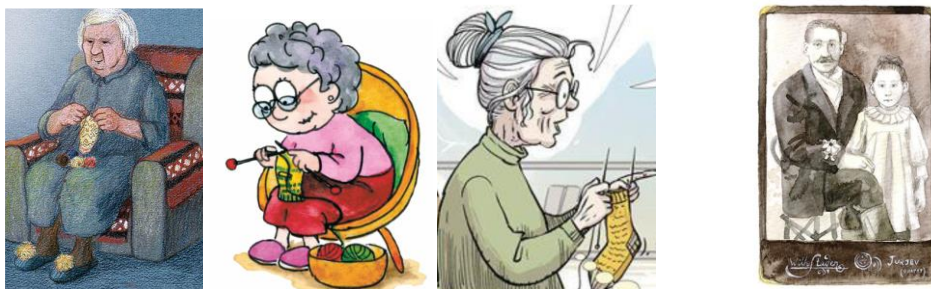
4.1.2.2. Kuidas on kujutatud vanavanemaid?

Ebaadekvaatne ettekujutus võib kujuneda vanaemadest, kelle põhitegevuseks tundub olevat kudumine. Isegi ühes aabitsas, kus vanaema on endine sportlane, surfab vabalt arvutis, õpetab lastele õues pallimängu, seatakse ta lõpuks diivanile istuma ja kuduma.

Arvestamata on jäänud tõsiasi, et põhikooli esimese astme õpilaste vanavanemad on ilmselgelt veel tööealised ja ühiskondlikus elus aktiivsed. Eakate stereotüpiseerimise küsimusi on mujal aastakümneid uuritud eelkõige lasteraamatute ja sotsiaalainete õpikutes^{66,67}. Vaadeldud õpikute valguses võib öelda, et vananemise teemat küll käsitletakse inimese elukaare teema raames, aga visuaalselt esitatakse eakaid väga üheplaaniselt – mittetöötavate, suhteliselt passiivsete ja kodus istuvate isikutena. Tegelikuses on enamus praeguste algklasside õpilaste vanavanemaid veel aktiivsed tööturul.

Arvata võib, et kuigi illustraatoritel endil võib olla individuaalselt teistlaadne kogemus vanaema mõiste sisustamisega, lähtuvad nad sümboolsel tasandil kinnistunud ideedest ja normidest ning taasesitavad *vanaema* üldmõistega kokkusobituvat traditsioonilise pildi.

Ajaloolises nihkes on ka ühe ülesande näitlikustamiseks joonistatud I Maailmasõja eelses Jurjevis tehtud foto. Ülesandes palutakse õpilastel tuua foto oma vanematest või vanavanematest.

⁶⁶Crawford, P. A. (2000). Crossing boundaries: Addressing ageism through children's books. Reading Horizons: A Journal of Literacy and Language Arts, 40 (3).

https://scholarworks.wmich.edu/reading_horizons/vol40/iss3/1

⁶⁷ Gökhan Kaya et. al. (2014) Aging education in elementary textbooks. Procedia - Social and Behavioral Sciences 116 (2014) 3030–3037. www.sciencedirect.com

On kujutatud ka teistsuguseid vanaemasid: neid, kes kasvatavad juurvilja, annavad taskuraha või käivad koos lapselapsega koolis, käivad poes süüa toomas. Aga illustratsioonidel on need selges vähemuses.

Kuigi vanaisasid on vähem kujutatud, on nad piltidel tarkust jagavate ja õpetavatena.

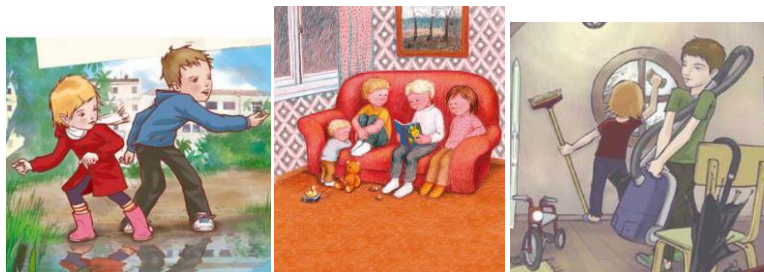

Ka kõik teised kujutatud vanad mehed on kindlasti toasussides, passiivsed, silmnähtavate liikumiskustega.

Analüüsimisel ilmnis, et illustratsioonidel ja fotodel kuvatud naiste ja meeste koostegevus piirduski ainult pere- ja kodusfääriga. Väljaspool seda võis leida ainult selliseid fotosid või illustratsioone, kus naine ja mees tantsisid koos kas peo- või rahvatantsu või olid näitlejarollides.

Samalaadse järelduse saab teha ka tüdrukute ja poiste koostegevuse kohta. Kui nn representeerivatel illustratsioonidel on kujutatud eri soost lapsi tegutsemas kahekesi või väikeses grupis, on nad valdavalt seotud peresuhetega.

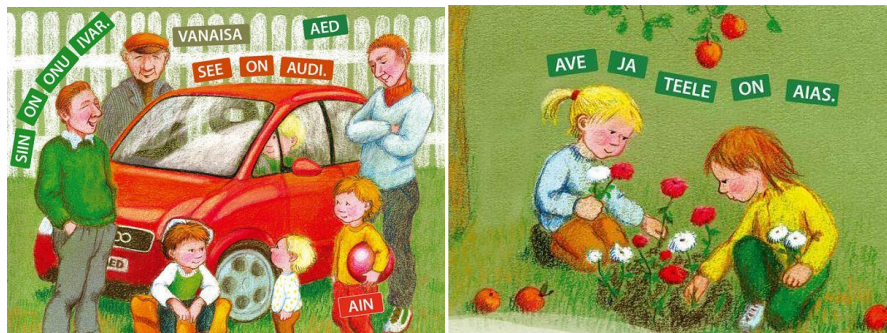

Ka peres tehtavad tööd on sageli stereotüüpse sõnumiga – on tööd, mida teevad pojad, mida tütreid.

Kui eesti keele ja kirjanduse õpikutesse poleks lülitatud A. Lindgreni tekste ja I. Wiklundi joonistusi, jääks eri soost laste ühistegevusi ja omavahelist suhtlemist kirjeldavaid joonistusi ja fotosid veelgi vähemaks.

Stereotüüpe kinnitav on ühes aabitsas toodud nn meestejutu pilt ja tekst: „Artur tahab ajada meestejuttu. Ta on juba kaheaastane“, vastandina meestemaailmale on samas pilt selle kohta, mida tüdrukud teevad:

Samas aabitsas võib aga stereotüüpe murdvaks lugeda seda, et ema küll käib perega metsas, raamatupoes ja hoolitseb haige lapse eest, aga isa tegeleb lastega silmnähtavalt rohkem ja erinevates situatsioonides: mängib toas, käib poes, külastab piimafarmi/meiereid, kirjutab koos lastega kaarte jms.

Alates aabitsatest on traditsioonilised soorollid paigas – naised esinevad ainult emana, vanaemana, õpetaja ja poemüüjana, vahel ka naabritädina.

Naiselikkuse ja mehelikkuse vastandumine ilmneb juba aabitsapiltides: ilu ja juuksed kannavad erinevat ja eristavat tähendust kui muheda musklis mehe pildid taustal

Statistilisest analüüsist ilmnes, et aabitsate illustatsioonides on ülekaalukalt kujutatud poiste ühistegevusi. Võrreldes illustatsioonide ja piltidega, millel on kujutatud tüdrukuid, on need palju mitmekesisemad ja pakkunud rohkem ainet illustreerimiseks. Ühtlasi edastavad need pildi nii sõnumeid ja tähendusi sellest, et meeste ja poiste huvid ja tegevused eristuvad tüdrukute huvidest, kuid varjatult ka sellest, et meeste ja poiste tegevused on tähtsamad, sest on visuaalselt esile toodud.

Analüüsitud illustatsioonides on ka soostereotüpe muutvaid – poiss kastab lilli, hoolitseb kodulooma eest, mees peseb nõusid ja kasutab tolmuimejat.

Kuna põhikooli esimese astme õppekavades on ette nähtud suguluse teema ning sugude bioloogiliste erinevuste käsitlemine, on naise keha ja kehaosi ning meditsiinilist läbivaatust kuvatud seoses rasedusega. Isegi ühes matemaatikaõpikus on number 9 õppimise juurde joonistatud rase naine.

4.1.2.3. Mida teevad nais- ja meessoost tegelased väljaspool kodu ja peret?

Ühiskonna tasandil väljendub sugude eraldatus ja ebavõrdsus soopõhises tööjaotuses. Sama peegeldub ka õpikute illustatsioonidel. Mehed parandavad masinaid, ajavad „meestejuttu“, käivad kalal, on politseinikud ja koerajuhid, toodavad mööblit.

Naisi kujutatakse mingi ametialase töö juures vähem kui mehi ja väga stereotüüpsetes ametirollides. Näiteks on vaid paar erandit, kus õpetajaks ei ole naine. Enamasti on õpikute illustatsioonidel kujutatud naisõpetajaid leebelt laste poole kummarduvate ja naeratavatena, impersonaalselt, pigem abstraktse kategooriana.

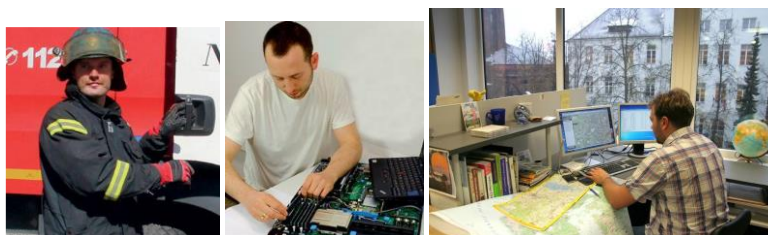

Kui Illustratsioonil on mustkunstnik ja žonglöö, kalamees ja maaler, ehitaja, apteeker, kellassepp, teadlane, kartograaf, astronoom, treener ja turvamees, politseinik või liiklusinspektori, siis on see mees.

Teises klassis oodatakse õpilastelt erinevate ametite tundmist, fotodel pakutud variantide seas on küll naised ja mehed võrdselt, aga samas on esitatud sooliselt väga stereotüüpne jagunemine ametite ja elukutsete vahel.

Mehed on autojuhid, päästetöötajad, politseinikud, meremehed, kokad, arvutispetsialistid, traktoristid, katusetegijad, maalrid, treenerid ja turvamehed.

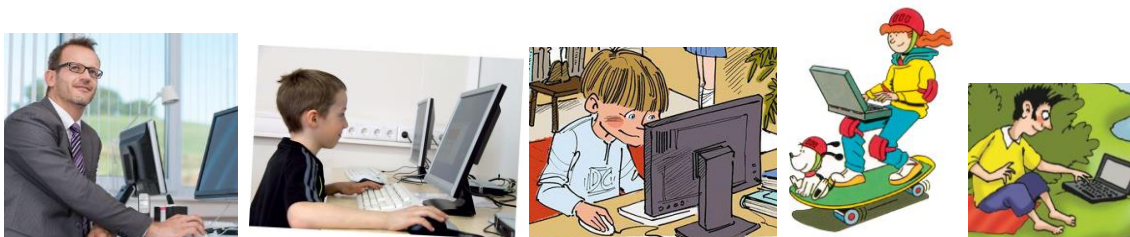
Lisaks õpetajaametile on naised arstid/kooliõed, näitlejad, baleriinid, müüjad, kassapidajad, riidehoidjad, raamatukogu- ja köögitädid, stjuardessid, juuksurid, kirjakandjad, arstid. Suur osa nimetatud tegevusaladest on tööturul madalama staatusega kui meeste ametid.

Elukutsete ja ametite soostereotüüpe kinnitavad illustratsioonid, millel kujutatud teadlased või arvutispetsialistid on meessoost. See võib edastada sõnumi, et teadus pole mõeldud tüdrukutele. Enamgi veel – ka õpilastele arutlemiseks pakutud erialade piltidel on kujutatud poiste stereotüüpseid valikuid. Igasugune katsetamine või luubiga asjade uurimine on poiste tegevus. See võib piirata võimalust, et tüdrukud oma enesekuvandisse võtaksid teadlaseks saamise.

Meestel ja poiste kujutamise juurde kuulub atribuudina peale jalgpalli, õngede ja tehnika ka arvuti. Kuigi tegemist on viimasel kuuel aastal koostatud õpikutega, hakkab silma, et kõigist illustratsioonidest vaid vähestel on tüdruk kujutatud koos arvutiga. Ühel fotol on tüdrukud meesõpetaja juhendamisel arvutioskusi omandamas ja teisel lugemas tahvelarvutit.

Inimeste erinevaid töökeskkondi tutvustavaid fotosid on vähe, aga needki tugevdavad stereotüüpset arusaama, et tööd jagunevad nn naiste ja meeste töödeks, mitte ei kummuta neid.

Elukutsete, ametirollide ja nendega seotud tegevuste kujutamisel pole eesmärgiks seatud ega püütud kummutada soostereotüüpe. Kutse- ja ametialade tutvustused mitte ainult ei taastooda reaalsust, vaid vahendavad seda moonutatult, peegeldades aegunud soorolle.

Näiteks töötab ühe õpiku minategelase ema mööblivabrikus kunstnikuna, aga vastava teksti juurde on lisatud 4 erinevat pilti meestöolistest ja üks foto pliitsiga paberile toole joonistavast käest.

4.1.2.4. Soolisus representeerivat funktsiooni täitvates ülesannete sisuga seotud joonistustes

Didaktilisi, teadmisi struktureerivaid mõisteid selgitavaid ja õpitut kinnistavaid eesmärke täitvad illustratsioonid on sellised, mis on kõige selgemalt seotud õpieesmärkide ja pädevustega, aga mille puhul sageli kasutatakse ka kujutisi isikutest. Nimeliselt (ja seega sooliselt) määratletud tegelaskujusid kasutatakse näiteks õpikute harjutustes ja ülesannetes kui minilugudes. Ülesannete tegelastel on mingid oskused, rollid, tegutsemisviisid ja omadused, millele toetudes kunstnik neid ka illustreerib.

Just selliste illustratsioonide puhul saab paremini järgida nii soolise tasakaalustatuse nõuet kui stereotüüpsete soorollide kummutamist. Tüdrukute ja poiste suhtlemist ja omavahelist koostegevust vahendavad näiteks matemaatikaõpikutes sõnastatud ülesannete tegelastepildid. Just matemaatikaülesannete illustratsioonid on sellised, kus tüdrukuid ja poisse on kuvatud ühistegevustes.

Matemaatikaõpikutes on ka selliseid ülesandeid, mille tegelaste ja tegevuste sõnastusel on ilmselt püütud arvestada tüdrukute ja poiste erinevate(?) kogemusmaailmadega.

Näiteks on mitmeid nn tüdrukute käsitööga seotud arvutusülesandeid ja selliseid, kus tüdrukud tegelevad paiksete ja vaiksete tegevustega, aga enamus võistlemisega seotud ülesandeid on sõnastatud ja seetõttu ka illustreeritud poiste näitel. Vaid üksikute spordialadega seotud ülesannete juurde on joonistatud nii poisid kui ka tüdrukud.

Kuigi sellist lähenemist võib pidada vajalikuks matemaatika õppimise vastu huvi hoidmiseks ja süvendamiseks mõlemale soogrupile, peaks õpetajad leidma võimalused sooliste stereotüüpide kinnistamise vältimiseks.

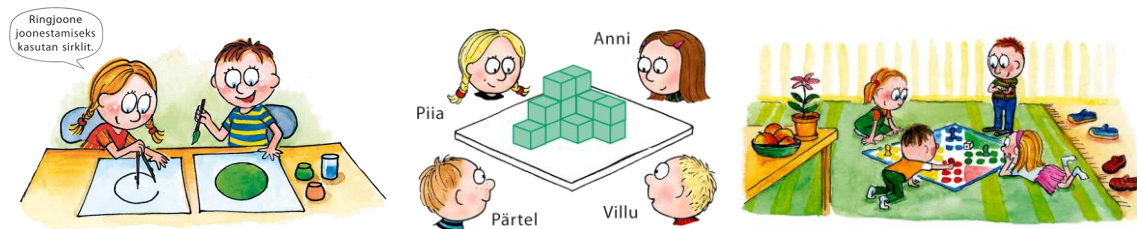

Ülesannete sõnastustes ja kaasnevatel piltidel on eri soost isikuid kujutatud enam-vähem võrdsel määral. Lisaks annavad digiõpikud võimaluse samalaadsete ülesannete juures kuvada ruudukestel klikkides nii poisse kui ka tüdrukuid ülesande/harjutuse tegelastena, ja seda on palju kasutatud.

Karla	Sille	Saima	Kusti
Sõi 18 g pulbrisegu.	Sõi 16 g pulbrisegu.	Sõi 17 g pulbrisegu.	Sõi 14 g pulbrisegu.

Matemaatikaõpikute eristub kirjastus Koolibri poolt väljaantud põhikooli esimese astme õpikute komplekt, milles on läbivalt arvestatud sooliselt tasakaalustatud esitusviisiga, vältides sugude vastanduvat eristamist soorollide või stereotüüpide alusel.

4.1.3. Sooaspekt teadmisi süstematiseerivatel, interpreteerivatel ning meeldejätmist toetavatel illustratsioonidel

Interpreteeriva eesmärgiga pildid ja illustratsioonid aitavad tõlgendada mõisteid, suhteid, ülesandeid.

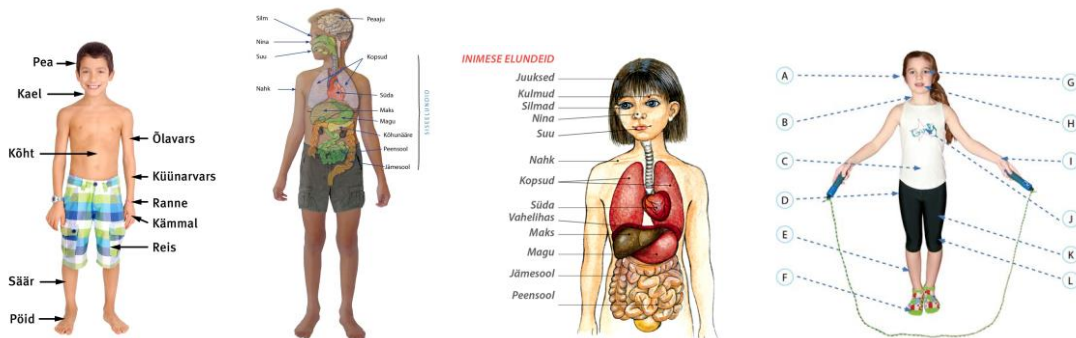
Interpreteerivat funktsiooni täitvatel joonistustel, millel on selgitatud füüsika ja mehhaanika põhimõisteid, on sageli kasutatud meessoost isikut.

Samuti selgitatakse inimese elukaart („Jutusta, kuidas kasvab inimene...“) ja ajakulgu mehe/poisi kui inimese võrdkuju alusel.

Meessoost isikut kui inimese võrdkuju on sageli kasutatud ka mitmetes loodus- ja inimeseõpetuse õpikutes – poisi keha kujutamise peal õpitakse kehaosi ja anatoomiat. Siiski pole see harjumuspäraseks kujunenud tava kõigi õpikute puhul kehtiv.

Ümberkujundavateks illustatsioonideks peetakse selliseid, mis sisaldavad süstemaatilisi ja mnemoonilisi (mälu parandavaid) komponente, selleks et kinnistada teadmisi ja meeldejätmist. Alklasside õpikutes on selliste juures kujutatud sümbolmärgina rohkem poisse kui tüdrukuid.

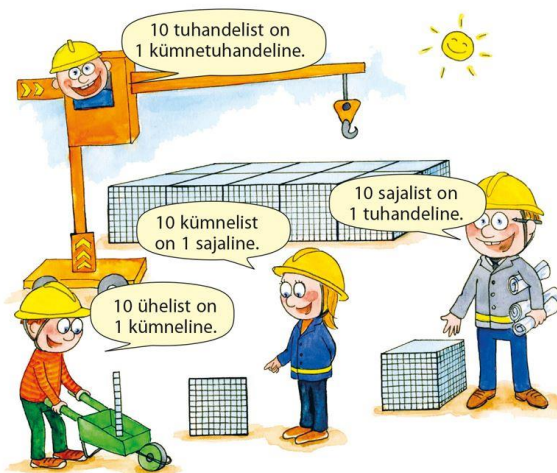
5 meelt

Enne liidan kümneni, siis ülejäänud osa.

kompimine haistmine maitsmine
kuulmine nägemine

Mõned meeldejätmist soodustavad joonistused vaidlustavad ka väljakujunenud soorolle – ehitusplatsil on naissoost töötaja:

Arvu kirjutis koosneb järkudest. Arvu lõpunumbri kohal on madalaim, üheliste (Ü) järk. Üheliste eelneb kümnelite (K) järk, kümnelistele sajaliste (S) järk ja sajalistele tuhandeliste (T) järk.

Üheks kõige positiivsemaks näiteks on kirjastuse Koolibri matemaatikaõpiku kujundus, milles on läbivalt aktiivsete „meeldejätjatena“ kuvatud tüdruk ja poiss koos.

Need on võrrused, sest sisaldavad märki =.

$54 - 26 = 28$
 $54 + 28 = 82$
 $82 - 16 = 66$

Need on võrratused, sest sisaldavad märki < või >.

$28 < 66$
 $54 > 28$
 $66 < 54 + 28$

1 kilogramm on 1000 grammi.
1 kg = 1000 g

4.2. Illustratsioonid kui kehtiva soosüsteemi peegeldajad

Vaadates ameti- ja erialaste rollide kujutamist sugude võrdluses, on silmnähtav, et need vastavad praeguse ühiskonna stereotüüpsele ja suhteliselt traditsioonilisele tööjaotusele. Korduvad illustratsioonid naistest kui õpetajatest ja meditsiinitöötajatest ning meestest kui ehitajatest ja masinameestest ning tunduvalt mitmekesisemates ametites toimijatest on peegeldus tööturust.

4.2.1. Soolisuse representeerimine ühiskonnas kehtivate sotsiaalsete ootuste kohaselt

Analüüsitud õpikutest peegelduvad ühiskonnas omaks võetud eelarvamused ja erinevad ootused tüdrukute ja poiste käitumisele.

Illustratsioonidelt võib leida mitmeid sooliselt määratud käitumismustreid isegi siis, kui tekstis neid vaidlustatakse. Poised on need, kes rikuvad reegleid, norme, jätavad koolitükid õppimata, nendega juhtub õnnetusi ja äpardusi. Nii mõnigi kord esitletakse neid vastandumisena tüdrukute normikohasele käitumisele: poiss teeb lõkke eramaale, tüdruk RMK lõkkekohta, poiss hüppab madalasse vette pea ees, tüdruk jätab mürgiseened korjamata jms. Tüdruku kuvamine näitab, kuidas tuleb käituda tundmatu ainega tutvumisel, poisi kujutis aga seda, kuidas ei tohi.

Uuringud on välja toonud, et tüdrukute liikumist, ruumi ja häälekasutust kontrollitakse kodus ja koolis rohkem, poisse peetakse vähem sõltuvateks ja neile antakse rohkem vabadust. Tüüpiliseks pildiks on alljärgnev, kus tütarlapsel hoitakse käest kinni, poistel mitte.

Soolistatud käitumisnormid ja erinevad ootused tüdrukute ja poiste käitumisele on suunanud valima fotosid, mis kuvavad erinevaid käitumisnorme, näiteks raamatukogus.

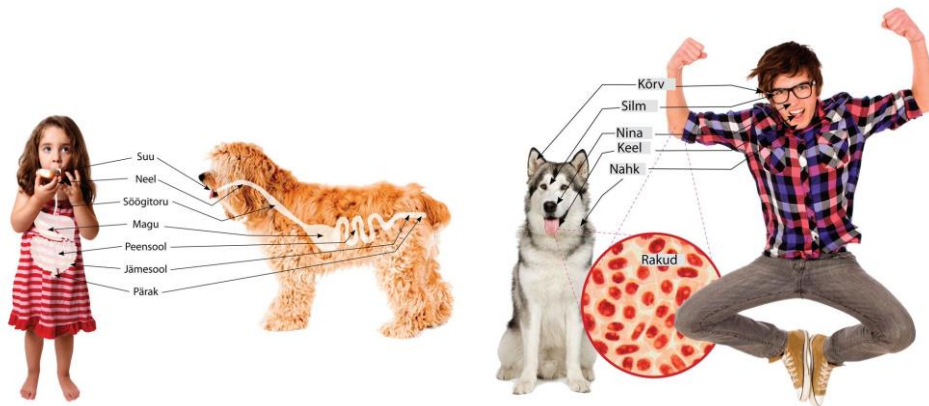

Poistele ja meestele omistatavat suuremat agressiivsust on kasutatud ka eesti keele õpikute illustratsioonidel, millega selgitatakse sõnade ja vanasõnade tähendusi. Ka sellist, meeste ja maskuliinsusega seotud negatiivsete poolte kirjeldamist võib pidada soostereotüüpide võimendamiseks.

Otstarbekam oleks kasutada illustratsioone, mis on positiivseks eeskujuks, mitte ei süvendaks ettekujutust poiste norme rikkuvast ja tüdrukute norme järgivast käitumisest. Negatiivsete eeskujude kasutamine võib olla ühe soorühma õpilaste suhtes diskrimineeriv. Ka grotesksed joonistused võiksid olla sooaspektist hästi läbi mõeldud ja põhjendatud.

Tüdrukutele ja poistele omistatavat erinevat käitumist ja omadusi – esimesed on vaiksemad ja tagasihoidlikumad ning teised liikuvamad ja rahutumad – peegeldavad näiteks järgmised inimese ja loomade anatoomiat selgitavad illustratsioonid:

Ühte või teise soogruppi kuulumist on märgistatud sageli erinevate atribuutidega – poiste puhul on sellisteks jalgpall, tehnika, jalgratas, tüdrukutel lilled, loomad, pehmed mänguasjad.

Tüdrukute/naiste spordiks on iluvõimlemine, tennis, uisutamine ning poisid jooksevad, maadlevad, mängivad malet ja lauatennist, rulatavad ja söidavad jalgrattaga. Ühtegi pilti segarühmadest, mis viitaks erinevate spordialade koosharrastamisele, ei leidunud.

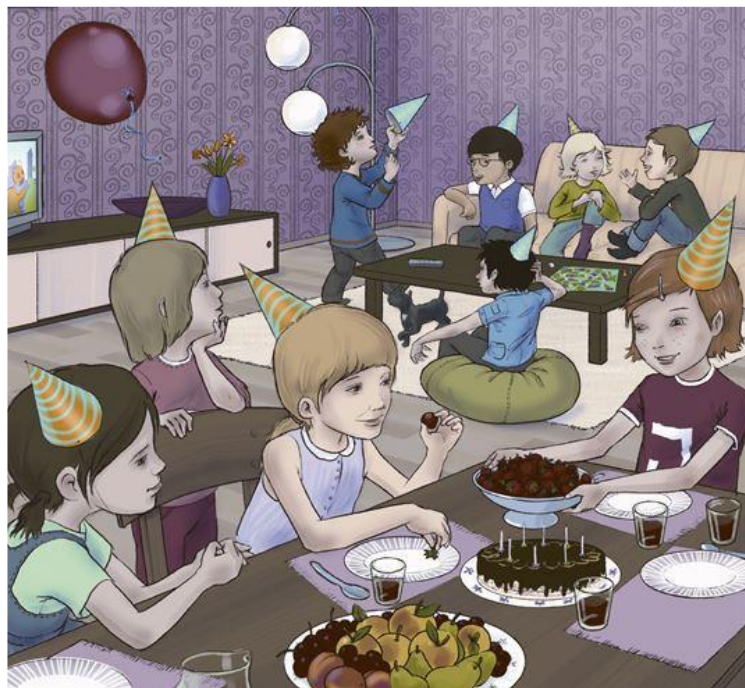
Illustratsioonidelt vaatabki vastu soolise eraldatuse ja stereotüpiseerimise tulemus: tüdrukud ja poisid tegutsevad koos ainult pereringis, õdede-vendadena, mõnel üksikul juhul ka sõpradena. Koolis on välja kujunenud tava tegutseda koos rohkem oma soogruppi kuuluvate lastega. Pea kõigilt joonistatud klassipiltidelt vaatab näiteks vastu tõsiasi – noorema vanuseastme poisid ja tüdrukud ei ole omavahel pinginaabrid.

Kui illustraatorid kipuvad klassipildi joonistamisel väga järgima praegust kommet, kus tüdrukud istuvad tüdrukutega ja poisid poistega, siis fotopankadest leitavatel piltidel on seda olukorda vaidlustavad sõnumid. Nagu näha, on fotopankadest võimalik valida pilte, mis rõhutavad tüdrukute ja poiste omavahelist koostööd.

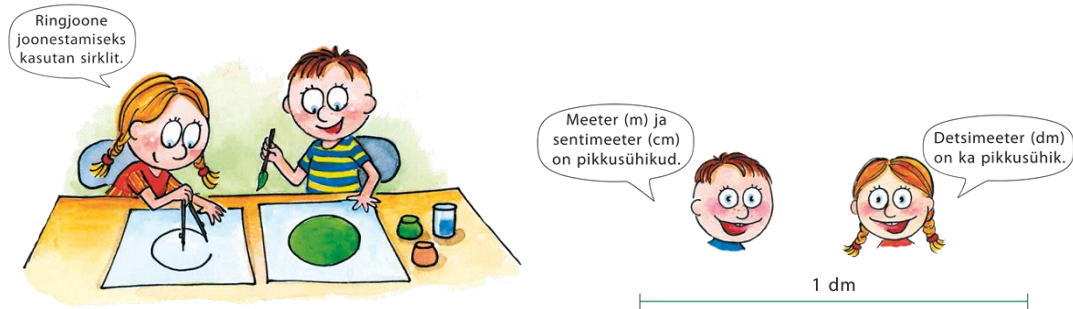
Ühes loodusõpetuse õpikus on kuvatud üpris tõepärane pilt väljakujunenud soolise eraldatuse olukorrast. Sünnipäevapeol on tüdrukud omaette ja poisid omaette. Tüdrukud korralikult laua taga, poisid palju vabamalt ja liikuvamalt diivani juures. Kuigi üks tüdruk nagu tahaks huvi tunda ka poiste tegevuste ja juttude vastu, peab ta aktsepteeritud „normi“ kohaselt jääma oma soogrupi juurde.

Õpikute tähtsaim eesmärk on teadmiste vahendamine, aga nendesse kätketud variõppekava, sh stereotüüpsed soorollid, mida vahendavad illustratsioonid, võivad jääda ka õpetajatel märkamata. Sugude erinevust ei rõhutata selgesõnaliselt küll tekstides, aga samatähenduslik sõnum on mõistetav illustratsioonide kaudu. Kunstnike loodud illustratsioonides kajastuvad nende arusaamad ja kogemused, ja võibki märgata, et sugudevahelised suhted on polariseerunud, tüdrukute ja poiste ühis- ja koostegevusi on vähe ning ootused nende omaduste ja käitumise suhtes erinevad.

4.2.2. Digiõpikud annavad võimaluse järgida sugude tasakaalustatud esitamise põhimõtet.

Matemaatikaõpikud on need, mille piltidel esineb kõige sagedamini tüdruku ja poisi koostegemisi, sest põhikooli kolme esimese astme õpiku nn tegelasteks on valitud Piia ja Pärtel.

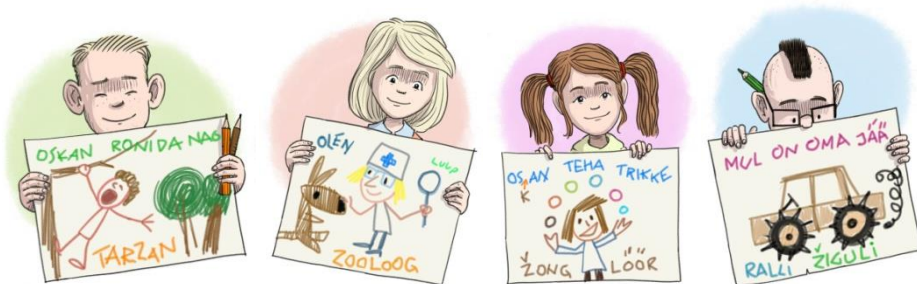

Mitmete õpikute koostajad on ilmselt silmas pidanud seda, et laste kuvandid õpikutes oleks sooliselt tasakaalus, ja kasutanud selleks tehnoloogilisi võimalusi. Digiopikusse lisatud ülesannete või valikvastuste juures avanevad pildid eri soost õpilasest/lapsest.

Matemaatikaõpikute ülesandevariantide juures on soospekti sageli arvestatud lehelt avanevates failides. Näiteks avanevad õpikus ülesande klikitavate ruudukete taga nii poisi kui tüdruku pildid.

Aabitsa ühes ülesandes avanevad kastikesel klikkides kordamööda tüdrukute ja poiste vastused:

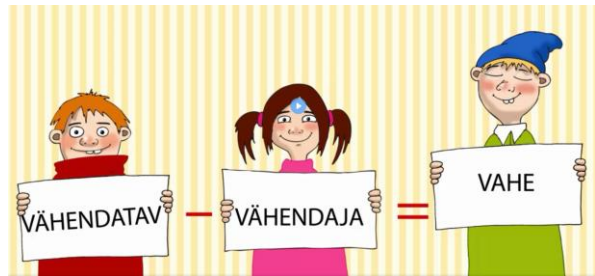
Asjade ja nähtuste seletamiseks avatavates failides on püütud kujutada nii tüdrukute kui ka poiste sarnaseid tegevusi ja huve.

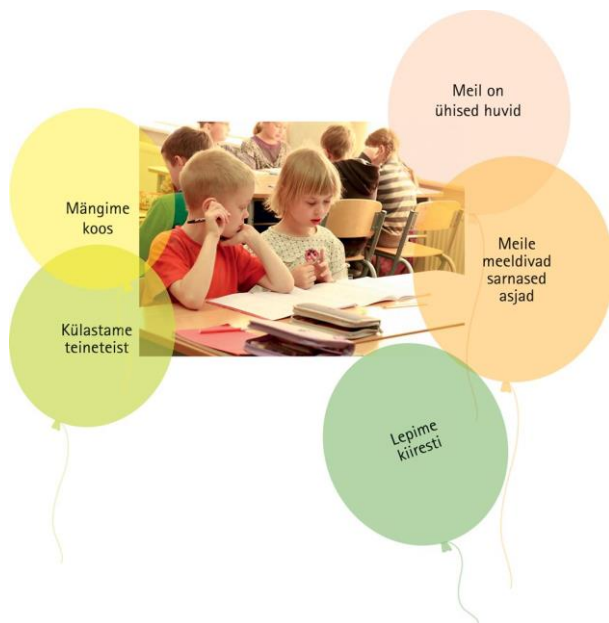
Positiivse näitena võib välja tuua selle, kui inimese võimete ja suutlikkuse selgitamiseks on ka lisatud illustratiivne foto sugude suhtes tasakaalustatult:

Paljudest õpikutest saab tuua positiivseid näiteid selle kohta, kuidas on arvestatud sellega, et sood oleksid tasakaalustatult esitatud videofailidel.

Allpool mõned positiivsed näited illustratsioonidest, mis vähendavad tüdrukute ja poiste eraldatust ja pööravad tähelepanu ühistegevuse olulisusele.

Soostereotüüpe vaidlustavad ka illustratsioonid, kus näiteks poisse on kujutatud hoolitsemas lillede ja lemmikloomade eest.

See, et paljud õpikutesse lisatud fotod kujutavad jalgpalli mängivaid tütarlapsi, annab sõnumi sellest, et traditsioonilised stereotüübid spordialade jagunemisest on murdumas. Oma rolli ilmselt mängib ka see, et neid on saadud fotopankadest, kus lisaks sugude võrdsusele peetakse silmas ka etnilist mitmekesisust.

Kokkuvõte

Lapsed „õpivad“ ühiskonnas sugudele omistatud käitumismudeleid mitmesuguseid teid pidi ja eri keskkonnas, nii otsesel kui ka varjatud või vaevu hoomataval kujul. Inimkäsituse enesest vormub tüdrukutel ja poisitel tuhandete piasjade kaudu: suhtlemisel vanemate, tuttavate, kaaslaste, õpetajate, meedia ja kogu laiema kultuurikeskkonnaga. Suurt rolli poiste ja tüdrukute soolisel sotsialiseerimisel ning nende suunamisel sugude võrdsust austava käitumise ja väärtuste juurde omab kogu haridussüsteem, alates ametlikest õppekavadest ja -materjalidest kuni konkreetsetes koolides ilmnevate variõppekavadeni. Variõppekava hõlmab nii teadvustatud kui ka teadvustamata õppe- ja kasvatuseesmärke, mida õpilased otseselt ei taju, aga mis on seotud nende hoiakute, väärtuste, uskumuste ja käitumisega. Õpikud mängivad suurt osa selles, kuidas kujunevad laste ja noorte enesehinnangud, identiteet ja elueesmärgid ning nende suhtumine nii endasse kui ka teistesse inimestesse.

Illustratsioone peetakse õpikute puhul nii endastmõistetavaks, et tavapäraselt ei püüta hinnata, milliseid peidetud mõtteid ja väärtusi need vahendavad. Sõnumid, mida need edastavad, õpitakse selgeks ja omandatakse alateadlikult. Kooliteed alustavatel lastel on arusaam enda soolisusest, tüdrukuks või poisiks olemisest teada juba neljandaks-viierendaks eluaastaks. Just seetõttu võetakse mehelikkuse ja naiselikkuse pildikoodid vastu alateadlikult ja kriitiliselt hindamata, kuigi minapilt on alles kujunemas.

Mitmed uuringud on näidanud, et õpikutes taastoodetakse nüüdseks aegunud arusaamu naiselikkusest ja mehelikkusest, naistele ja meestele „sobivatest“ rollidest, suunates lapsi aktsepteerima traditsioonilisi uskumusi naiste ja meeste, tüdrukute ja poiste „loomupäraste“ erinevuste kohta. Käesolevast analüüsist selgusid naistegelaste alaesindatus, stereotüüpsete soorollide sage esinemine, kahe soo vastanduv eraldamine, tüdrukute ja poiste koostegevuste vähesus, aga ka positiivsed näited e-õpikute võimalustest sooliselt tasakaalustatud kuvandite kasutamiseks.

Kvantitatiivsest analüüsist selgus, et kõigest 26-s õpikus esitatud isikutest oli 40,7% nais- ja 59,3% meessoost. Enam-vähem samasugune soolõhe on erinevate vanusegruppide võrdluses: täiskasvanute kuvanditest oli naisi 40,3%, mehi 59,7% ning lastest tüdrukuks 40,8% ja poisse 59,2%.

Sugude võrdsuse/ebavõrdsuse mõõdikuna näitab naiste ja meeste, tüdrukute ja poiste kujutiste arvuline erinevus seda, et õpikute lehekülgedel saavad mehed ja poisid rohkem ruumi ja on tähtsamad. Nii nagu kooli argielus on poisid häälekamad ja nähtavamad, saades rohkem õpetajate ja kaaslaste tähelepanu, on samalaadse tähendusvarjundiga ka see, et esimeste klasside õpikute lugemistükkides on poisid peategelasteks pea kolm korda sagedamini kui tüdrukud.

Kaks kolmandikku isikuid kujutavatest illustratsioonidest esinesid esimese kahe klassi õpikutes. Õppeaastate kaupa väheneb isikuid kujutavate illustratsioonide ja fotode osakaal. Samas on jätkuv vajadus õpilastel leida rollimudeleid, kellega samastuda. Kuna meessoost isikuid on õpikutes rohkem, jäävad tütarlaste valikuvõimalused ahtamaks. Arvestada tuleb, et ka see, mida pildidel näha ei ole, avaldab mõju minapildi kujunemisele.

Ühe või teise soo alaesindatust mingis kontekstis on mõjutanud metodoloogiline lähenemine õpikute koostamisel – inimlikku samastumist võimaldav ja nn lähemalt kaugemale printsiip. Ühest

lapstegelasest lähtuv õpiku ülesehitus on tava, mida on järgitud ka eri ainete digiõpikutes. Seejuures mõjutab pere sooline koosseis illustratsioonidel kujutatud tegelaste esinemissagedust. Stereotüüpe kinnistavaks on see, kui illustreerimiseks on valitud korduvalt ainult peategelasega samast soost sõbrad ja kaaslased. Mõnes on selleks poiss, mõnes tüdruk, aga selline lähenemine võib piirata teisest soost laste samaväärset kuvamist illustratsioonidel või luua ettekujutuse, et poisid suhtlevad ainult poistega ja tüdrukud tüdrukutega.

Meessoost tegelaste arvulist ülekaalu mõjutab ka eesti keele õpikutesse võetud lasteraamatute katkendite peategelaste korduv esitamine. Ühte poistegrupi pilti on näiteks kasutatud erinevas funktsioonis – kord tegelastena lasteraamatust, kord suhtlemist illustreeriva pildina.

Statistilist soolõhet illustratsioonides mõjutavad ülesannetes ja harjutustes tegutsevad subjektid ja see, millised neist on täiendatud illustratsioonidega või selgitavate piltidega. Näiteks poiste sooritusstrateegiad ja võistlemine peegelduvad mitmetes matemaatikaülesandeid lahtiseletavates piltides.

Kvalitatiivsest analüüsist selgusid lisaks naistegelaste väiksemale „nähtavusele“ naiste ja meeste, tüdrukute ja poiste soostereotüüpsed kuvandid. Mehi ja poisse esineb illustratsioonidel rohkem ja mitmekesisemates tegevustes ning sellistes ametites, mis on ühiskonnas enam väärtustatud. Erialade ja ametite kujutamisel järgitakse nüüdisajal kehtivat tööde jagunemist nn naiste ja meeste töödeks, arvestamata, et fotod ja illustratsioonid kujundavad ka õpilaste minapilti. Tänaõpilased aga peavad hakkama saama hoopis teistlaadsete ülesannete ja kohustustega kui tänaõpilased. Traditsioonilise sooideoloogia tuumidee naiste ja meeste erinevatest rollidest ja „sobivatest tegevusaladest“ tööturul vajab vaidlustamist ja diskussioone ning arutelusid nii koolis kui laiemalt.

Õpikud ei peegelda ainult eilset või tänast sotsiaalset reaalsust, vaid legitimeerivad struktuurset soolist ebavõrdsust ja selle representeerimist. Eesti haridussüsteem ei kasvata enam ammu poisse koduvälise ja tüdrukuid koduse töö jaoks. Illustratsioonid ja fotod ei arvesta muutunud soorollidega ja naiste positsiooniga ühiskondlikus elus. Kuigi on toodud Eesti praeguse presidendi pildid ja üks illustratsioon lubab sellest ametist unistada tüdrukul, on õpikupiltidel arvukalt muid nn naiste kutse- ja erialasid, mis piirduvad isikuhoolduse ja teenindusega. Tüdrukute rollimudelite kõrval on emaksolemise olulisus märgistatud näiteks ühe Eesti tuntud naislaulja näitel, keda kolmel fotol on tutvustatud nii isikuna, osatäitjana teatrilavastuses kui ka emana.

Illustratsioonides peegelduvad soorolliootused. Poiste sportlikkust, võistlemistahet, aktiivsust ja agressiivsuse väljendamist leidub mitmetes kuvandites. Huumorit, mängulisust ja vallatust omistatakse poistele rohkem või siis on kunstnikud selliseid omadusi saanud väljendada pigem poiste kui tüdrukute kujutamise kaudu. Nii nagu koolis saavad poisid õpetaja tähelepanu rohkem kui tüdrukud, on nad seda saanud ka illustraatorite poolt. Tundub, et poisse on lihtsalt huvitavam joonistada.

Tüdrukute omavahelisi ning tüdrukute ja poiste koostegemisi on kujutatud vähem kui poiste omavahelisi ettevõtmisi. See, et paljud õpikutesse lisatud fotod kujutavad jalgpalli mängivaid tütarlapsi, annab sõnumi sellest, et traditsioonilised stereotüübid on murdumas. Oma rolli mängivad fotopankade valikuvõimalused, kus lisaks soolisele tasakaalule peetakse silmas ka muude gruppide mitmekesisuse kujutamist.

Tüdrukute ja poiste ühistegevuste vähene kujutamine aitab kaasa soolisele eraldumisele. Juhul, kui sooline identiteet ehk minapilt selle kohta, milline poiss või milline tüdruk ma olen, areneb välja ainult

soolise vastandumise pinnalt (nt mehelik on kõik see, mis pole naiselik ja vastupidi), kujuneb minapilt ahtaks, üheplaaniliseks ja isiksuse arengut piiravaks.

Kõik illustratsioonid, millel on kujutatud inimesi, ei ole sooaspektist vaadatuna sugugi neutraalsed. Meeste ja poiste ülekaalukat esindatust võib tõlgendada kaudse diskrimineerimisena, kui see mõjutab tüdrukute enesehinnangut, loob eelduse naiste ja meeste sotsiaalselt ebavõrdsete suhete taastootmisele või juurutab arusaama, et elu ühiskonnas käibki meestekesksete normide järgi. Nii võib oletada, et õpikutel kui variõppekava osal ongi oma roll selles, et kooliõpilased omistavad meessoole selgeid eeliseid võimu, mõjukuse, võimaluste, lubatavuste ja vabaduste, samuti vähemate nõuete ja kohustatuse osas⁶⁸.

Analüüs lubab väita, et kuigi suuri muutusi 2002. aasta uuringu tulemustega võrreldes pole toimunud, on sugude tasakaalustatum kuvamine saavutatav tänu digivõimalustele. Sooteadlikel õpetajatel võimaldavad digiõppematerjalid lisada ka soostereotüüpe vaidlustavaid pilte ja näiteid.

Soolisus nagu ka vanus on kõige lihtsam eristamiskategooria, aga mis lisaks bioloogilistele tunnustele tähistab ka ajaloolis-kultuuriliselt kujunenud tavasid, norme ja väärtusi, mis määravad naiseks ja meheks olemise normid ja rollid. Tegelikuses ja kiiresti muutuv maailmas pole olemas „õigeid“ ja „valesid“ naiseks ja meheks olemise viise. Sugudevahelised suhted ühiskonnas ja soorolliootused on pidevas muutumises. On oluline, et õppematerjalid nendele muutustele vastu ei töötaks, vaid nendega kaasa läheksid. Eesmärgiks tuleks seada see, et õpilased saaksid sõnumi koostegutsemisest, mitte eraldumisest ja vastandumisest.

Õpikute nn dekoreerivate illustratsioonide, sh fotopankade või oma modellidest tehtud fotode ja sümbolite kasutamisel on otstarbekas pidada silmas soolist tasakaalu ning jälgida, et need ei taastoodaks otseselt või varjatult sugude ebavõrdsust ja aegunud soolisi stereotüüpe isikute omaduste, rollide ja tegevusvaldkondade kohta. Representatiivsete illustratsioonide puhul, mis on joonistatud vastava õpiku jaoks, peaks vältima sageli alateadlikult väljakujunenud ning ühiskonnas domineerivaid hoiakuid meeste ja naiste sotsiaalsete positsioonide ning sugudele omistatud omaduste ning „sobivate“ rollide kohta.

Prof. J. Mikk on olnud püsivalt seisukohal, et õppekirjandus peaks näitama elu sellisena, nagu see on, ja siiski veidi rohkem rõhutama neid väärtusi, mille poole püüdmist me õigeks peame⁶⁹. Ja sooline võrdõiguslikkus on just see, mille poole püüelda.

⁶⁸Kuurme, T. (2016). Õpilaste tõlgendused soolistest eelistest ja normaalsustest. Sugu ja haridus keeles ja meeles. Artiklikogumik.2016. ENÜ Sihtasutus. http://www.haridusjasugu.ee/wp-content/uploads/Opilaste_tolgendused_soolistest_eelistest_ja_normaalsustest.pdf

⁶⁹ Väärtuskasvatus õppekirjanduses ja õppekavades Ettekanne 19.03.2009 Jaan Mikk <https://www.eetika.ee/sites/default/files/eetikakeskus/files/vrtuskasvatusppekirjandusesjappekavades.pdf>

Lisa 1. Analüüsitud õpikud

Autorid	Pealkiri	Illustraator	Kirjastus	Peatükkide arv
1 klassi õpikud				
Pille Arnek, Kärt Normann, Ly Kriiska, Silvia Soro, Ott Vallik, Heiki Vilep	Aabits. Eesti keel 1. klassile.	Ott Vallik	Avita	39
Jaanus Vaiksoo, Sirje Toomla, Kadri Ilves.	Aabits.	Kadri Ilves	Koolibri	69
Sirje Toomla, Jaanus Vaiksoo	Ilus emakeel. 1. klassi eesti keele õpik	Kadri Ilves	Koolibri	67
Pille Arnek, Kärt Normann	Eesti keele õpik 1. klassile		Avita	103
Tiina Lõhmus, Malle Saks	Matemaatika 1. klassile		Avita	97
Kaie Kubri, Anu Palu, Maarika Vares	Matemaatika tööraamat 1. klassile	Liina Tuuling	Koolibri	65
Maarja Hallik, Aivar Kriiska	Loodusõpetus. Tööraamat 1. klassile		Avita	33
Helgi Karik, Aivo Saar, Kalle Sirel	Loodusõpetus 1. klassile		Koolibri	77
2 klassi õpikud				
Ene Jundas, Riina Kippak, Krista Kumberg, Siivi Põder	Ilus emakeel. 2. klassi eesti keele õpik	Siivi Põder	Koolibri	170
Malle Saks, Tiina Lõhmus	Matemaatika 2. klassile		Avita	96
Kaie Kubri, Anu Palu, Marika Vares	Matemaatika 2. klassile	Liina Tuuling	Koolibri	56
Riina Kippak, Anne Kloren, Ene Kulderknup, Kaja Peetris	IN 2. 2. klassi inimeseõpetuse tööraamat		Koolibri	38
Tiina Elvisto, Vahur Laug, Maarja Hallik, Aivar Kriiska	Loodus- ja inimeseõpetus 2. klassile	Tarmo Tali (linn), Valdeks Alber (Hannes ja tema sõbrad) Impressumis illustratsioonide autorid	Avita	60
Marge Loks, Üllar Loks.	Loodusõpetus 2. klassile. Tööraamat		Koolibri	64
3 klassi õpikud				

Ly Rammo, Anneli Saro	Eesti keele õpik 3. klassile		Avita	87
Tiiu Kiveste, Elma Künnapas	Ilus emakeel. 3. klassi eesti keele õpik		Koolibri	161
Tiina Lõhmus, Malle Saks	Matemaatika 3. klassile		Avita	137
Kaie Kubri, Anu Palu, Marika Vares	Matemaatika 3. klassile	Liina Tuuling	Koolibri	61
Tiina Elvisto, Maarja Hallik, Aivar Kriiska, Kristi Pumbo, Tanel Mazur, Henn Voolaid	Loodus- ja inimeseõpetus 3. klassile	Kujundaja Kalev Luup Impressumis illustratsioonide autorid	Avita	64
Ene Kulderknup, Riina Kippak, Anne Kloren, Kaja Peetris	IN 3. 3. klassi inimeseõpetuse õpik		Koolibri	29
Kalle Sirel, Sirje Kaljula, Priit Saareleht	Loodusõpetus 3. klassile		Koolibri	42
4 klassi õpikud				
Helin Puksand, Reet Bobõlski	Sinasõprus keelega. 4. klassi eesti keele õpik		Koolibri	129
Kaja Sarapuu, Liisi Piits, Kristiina Orgla, Kati Lepp, Jaak Urmet, Lauri Vanamõlder	Eesti keel 4. klassile	Rein Mets	Avita	135
Endel Noor, Enn Nurk, Aksel Telgma	Matemaatika 4. klassile. 1. osa		Koolibri	62
Kalju Kaasik, Malle Saks	Matemaatika 4. klassile		Avita	121
Tiina Elvisto, Vahur Laug, Mart Kuurme, Alar Läänelaid, Tiina Stamm, Marina Meleško	Loodusõpetus 4. klassile. Kirjastus Avita.		Avita	53
Sirje Kaljula, Arvo Saar, Kalle Sirel	Loodusõpetus 4. klassile		Koolibri	66